

BBF00132

ธรรมบทวิจารณ์

(บาลี-ไทย)

ภาค ๑

DHAMMAPADAVIVARANAM

(PĀLI - THAI)

PART I

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

เนื่องในโอกาสคล้ายวันเกิด ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร
ประธานกรรมการบริหารและรองประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
มีอายุครบ ๘ รอบ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๘

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

ISBN 978-616-92184-1-8

พระบรมราชาโชวาท

ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้า
ขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษา
ต่อไปภายหน้า ที่ใครสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้
แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน
แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทยมหาเถระ และคณะกรรมการ
ของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้านี้ร่มเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์
อัฐรสาลีนี้แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร
ประธานกรรมการบริหารและรองประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลกิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตริ ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลกิกขุเพื่อการคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลกิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเชื้ออำนาจในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อรรถฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททวิเสส ฉบับภูมิพโลกิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมทาเถระ)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก
และองค์ราชูปถัมภ์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิภูมิพลโลก

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
๔. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช	กรรมการ
๕. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๖. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล	กรรมการ
๗. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน	กรรมการ
๘. พลเอกอุดมชัย อดิศัย	กรรมการ
๙. นายบุญปลุก ชายเกต	กรรมการ
๑๐. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดล	กรรมการ
๑๑. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์	กรรมการ
๑๒. นายปราโมทย์ สัชฌุกร	กรรมการ
๑๓. พลเรือตรีสุรจิต สงสกุล	กรรมการ
๑๔. พันเอกณรงค์ ครองแก้ว	กรรมการ
๑๕. นายวิเศษ แสงกาญจนวนิช	กรรมการ

(๑๐)

๑๖. นางสุนีย์ ครุจิต	กรรมการ
๑๗. นางสินีนางุ ไสดสถิตย์	กรรมการ
๑๘. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๑๙. นางสาวณัฐนิชา มานะวณิชย์	กรรมการ
๒๐. นายประสิทธิ์ พงกษาจารย์ศิริ	กรรมการ
๒๑. นายวีระชัย ไชยวรรณนะ	กรรมการ
๒๒. นายพีระพันธ์์ สุนทรศารทูล	กรรมการ
๒๓. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๒๔. นายระพีพันธ์์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๒๕. นางสาวพิมพ์พิมพ์ จันบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๖. นางนิรมล เรียบร้อยเจริญ	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ โพธิ์พันธ์	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๒๘. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๒๙. นางสาวจงกลณี นาคสมบูรณ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๓๐. นางสาวกมลวรรณ กรรเกษม	กรรมการและเลขาธิการ

**คณะผู้ำนวยการจัดสร้าง
พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ฉบับภูมิพลโลกขุ**

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุพรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘,พ.ม.,M.A.(B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘,พ.ม.
๖. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘
๗. นายทวีพัชต์ นวลศรี ป.ธ.๗,พ.ม.,พธ.บ.,ค.บ.(มจร.)
๘. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๙. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖
๑๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(ศิลปากร)

๒. ฝ่ายธุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

(๑๒)

๓. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล
๓. นางจิตตรา อมระรักษ์
๔. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๕. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นางรัตยา สาคร

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวีณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นายจิรายุ สิงห์นวน
๓. นางสาวจิตาภา กล้าผ่องศรี
๔. นางบุศรา ขวัญดี
๕. นางรักชนก ศรีสุขสด
๖. อุบาสิกาขัญสมร ทัดทอง
๗. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม
๘. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์
๙. นางวรียา รักดนตรี

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่อังกฤษ
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
มูลนิธิภูมิพลวิทยาสาน

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

(๑๔)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๕๘

First published : 2015

ISBN : 978-616-92184-1-8

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า **พระธรรมวินัย** ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสังฆธรรม** ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสังฆธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ **พระปฏิบัติเวรสังฆธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรมและพระปฏิบัติเวรสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก** **พระสุตตันตปิฎก** และ**พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ่งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า **คันถธุระ** คู่กับ **วิปัสสนาธุระ** ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานิบายเรียกว่า **พระอรรถกถาจารย์** ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึงพระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ ในครั้งแรกมีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธรศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่น

(๑๖)

อยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์อันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวิหารในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำเป็นต้องศึกษาภาษาสิงห์ก่อน ซึ่งเป็นกรยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธรวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทโธมโษะ พระพุทโธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษาบาลีอันเป็นต้นติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทโธศาสนาได้แพร่หลาย เป็นประโยชน์แก่อุภโตไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำข้อขัด ที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คัมภีร์รูปท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ ความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อรรถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้ล้วน เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทโธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณวิเสส แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทโธมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถาแล้มีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา อธิบายพระคัมภีร์วิสุทโธมรรคและ คัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธรวจนะซึ่งเรียกว่า พระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธรวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลง

ในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้เรียกว่า **สัททวิเสส** บ้าง **สัททศาสตร์** บ้าง **นิรุตติศาสตร์** บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับพระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในโบราณ ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎก ภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุภิกษุณีหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไปไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่

(๑๘)

๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุน เป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลี ได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปล เป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลี ให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝน บัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ ภาษาไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์ บาลี-ไทย ภาค ๑ นี้ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ จัดพิมพ์เพื่อระลึกถึงอุปการคุณของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ประธาน กรรมการบริหารและรองประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ เมื่อเริ่มสร้างพระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา พุทธศักราช ๒๕๑๖ อันเป็นปีแรกเริ่มโครงการปริวรรตอักษร ขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็น ภาษาไทย ของมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทานนี้ จงเป็นแสงสว่างคือปัญญา แก่มนุษยชาติและทวยเทพทั้งปวง ขอให้พระศาสนาของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลกตลอดกาลนานเทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มูลนิธิภูมิพลโลกฯ ได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อรรถฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา
๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็นสองคอลัมน์เป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และ

จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจ คำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน “เข้าถึงธรรม”

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์ บาลี-ไทย ภาค ๑ นี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระ ทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกันตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัย ให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ได้ดีมรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทวักันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

แนะนำ

พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ได้ผลิตผลงานการสร้างพระคัมภีร์ขึ้นอีกพระคัมภีร์หนึ่ง มีชื่อว่า **พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์** พระคัมภีร์นี้คงจะมีผู้ได้ยินชื่อมาบ้าง แต่ก็เชื่อว่าหลายท่านในปัจจุบันนี้ ไม่เคยเห็นพระคัมภีร์นี้เลย มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้มอบหมายให้ผู้มีความชำนาญทางภาษาขอม ปรีวรรตจากบาลีอักษรขอมมาเป็นบาลีอักษรไทย แล้วได้มอบหมายให้คณะนักวิชาการ ผู้มีความชำนาญทางภาษาบาลี ตรวจชำระจนถูกต้องสมบูรณ์แล้ว จึงพิมพ์ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑

พระคัมภีร์อันเป็นรากฐานให้เกิดพระธรรมบทวิวรรณ์นี้ คือ **ธรรมบท** หรือที่เป็นภาษาบาลีว่า **ธมฺมปท** และ **อรรถกถาธรรมบท** หรือที่เป็นภาษาบาลีว่า **ธมฺมปทฎกถา** เพราะพระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระพุทธรวจนะ ในส่วนคำสอนที่ทำให้ถึงพระธรรม รวมทั้งอธิบายอรรถกถา ซึ่งอธิบายพระพุทธรวจนะนั้นด้วย ซึ่งเป็นประโยชน์แก่อาจารย์ผู้สอนและนักศึกษาพระธรรมบทโดยตรง.

ความหมายของพระธรรมบท

คำว่า "ธรรมบท" นี้ เป็นพระพุทธรวจนะอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๕ เป็นประเภทพระคาถา คือ คำร้อยกรองที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมแล้ว ตั้งชื่อว่า **ธรรมบท** แปลว่าบทพระธรรม หรือคำสอนที่ทำให้ถึงพระธรรม.

ความหมายของอรรถกถาพระธรรมบท

อรรถกถาพระธรรมบท หรืออัมมปัทฏฐกถา คือคำอธิบายความของพระธรรมบท เป็นคำอธิบายที่ละเอียดลึกซึ้ง ซึ่งพระเถระทั้งหลายได้รับสืบทอดต่อกันมา แต่เป็นภาษาสิงห์ ต่อมาพระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลงภาษาสิงห์ ซึ่งเป็นคำอธิบายพระธรรมบทนั้นเป็นภาษาบาลี จึงได้สำเร็จรูปเป็นอัมมปัทฏฐกถา อันเป็นวรรณกรรมที่มีอายุ ๑,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว

พระธรรมบทวิวรรณ์

พระธรรมบทวิวรรณ์ เป็นชื่อคัมภีร์อันเป็นบิรวารของอรรถกถาพระธรรมบทนั่นเอง คำว่า วิวรรณะ แปลว่าคำไขหรือขยายความ เพราะฉะนั้น คำว่าพระธรรมบทวิวรรณ์ในที่นี้ จึงหมายถึง คำไขหรือขยายความพระธรรมบท ซึ่งเป็นอุปการะแก่อาจารย์ผู้สอนและนักเรียนพระธรรมบทโดยตรง นอกจากนี้ท่านผู้แต่งธรรมบทวิวรรณ์ยังได้แต่งอธิบายขยายความอันตรคาถา (คาถากลางคัน) อันหมายถึงคาถาที่ท่านยกขึ้นมากล่าวประกอบเรื่อง โดยไม่มีการแก้อรรถ และมีได้อยู่ในพระธรรมบทโดยตรง เช่นคาถาว่า

นิพพุตา นูน सा माता

นิพพุโต นून सो पिता

निपुता नून सा नारी

यसुसायं इति सो पति. (ธ.อ.๑/๗๗)

นี้เป็นอันตรคาถา กล่าวไขความหรือขยายความเป็นภาษาบาลีว่า सा माता नून निपुता निपुतहत्या, सो पिता नून निपुतो निपुतहयो, सा नारी नून निपुता निपुतहत्या. इति सो पति हेरुपो यं पुतो यसुसा मातुया पितुโน नारिया पति गवति.

ตามนัยนี้ อาจแปลคาถาที่ยกมานี้ให้ถูกต้องขึ้นคือ พระสิทธัตถะนี้เป็นบุตรของมารดาใด มารดานั้น ก็เย็นใจแน่ เป็นบุตรของบิดาใด บิดานั้นก็เย็นใจแน่ สิทธัตถะนี้ ผู้เช่นนี้ เป็นสามีของนางใด นางนั้นก็เย็นใจแน่.

เพราะฉะนั้น การที่มีพระธรรมบทวิวรรณ์ ไขความพระคาถาตามที่ยกมานี้ ก็จะทำให้การแปลของอาจารย์ผู้สอนและนักเรียนถูกต้องยิ่งขึ้น.

นอกจากนี้ คำว่า วิวรรณ์ ยังมีใช้ในพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงในวงการศึกษาพระพุทธศาสนาอีกหลายคัมภีร์ด้วยกัน ตามที่ได้บันทึกไว้ในพระคัมภีร์จุฬคันถวงศ์คือ คัมภีร์ลึงค์ตถวิวรรณ์วินิจฉัย คัมภีร์ปาติโมกขวิวรรณ์ คัมภีร์ปรมัตถกถาวิวรรณ์ คัมภีร์สมันตปาสาทิกาวิวรรณ์ คัมภีร์อัฐฐกถาวิวรรณ์ ๔ ภาค คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหวิวรรณ์ คัมภีร์สัจจสังเขปวิวรรณ์ คัมภีร์สัททตถเภทจินดาวิวรรณ์ คัมภีร์สัททวตติวิวรรณ์ คัมภีร์กิจจายสารวิวรรณ์ คัมภีร์ฎีกาวิวรรณ์แห่งอภิธัมมัตถสังคหะ และคัมภีร์วิวรรณ์แห่งมหาเวสสันดรชาดก.

พระธรรมบทวิวรรณ์นี้ ได้แต่งขยายความคาถาในพระธรรมบทและคาถากลางคัน ตั้งแต่ปณามคาถาไปจนจบนิคมวจนะ มีจำนวนใบลานบาลีอักษรขอม ๗ ผูก จำนวน ๑๖๗^๑/_๒ ลาน คือ

ผูกที่ ๑	มี ๒๓ ^๑ / _๒ ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูกที่ ๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๓	มี ๒๕ ลาน	๕๐ หน้าลาน
ผูกที่ ๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๗	มี ๒๓ ลาน	๔๖ หน้าลาน

(๒๔)

มูลนิธิภูมิพลภิกขุ ได้ต้นฉบับโบราณบาลีอักษรขอมมาจากวัดราชบพิธ-สถิตมหาสีมาราม ซึ่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช วาสนมหาเถระ เจ้าอาวาส ได้ทรงมีพระกรุณาให้มูลนิธิภูมิพลภิกขุยืมมาปริวรรต เป็นบาลีอักษรไทย อาจารย์เขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๙ นักวิชาการอาวุโส เป็นผู้ ทำต้นฉบับแยกวรรคตอน และตรวจชำระให้เป็นที่ถูกต้อง.

พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์นี้ มิได้ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งเมื่อใด แต่อายุของพระคัมภีร์นี้ คาดว่าไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี อาจเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลี ในเมืองไทย ได้แต่งไว้เพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีก็ได้ เพราะพระคัมภีร์นี้เป็นคู่มือการศึกษาพระธัมมปัทฏฐกถาโดยเฉพาะ.

การจัดพิมพ์เป็นพากย์คู่ฉบับภูมิพลภิกขุ

เนื่องจากพระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์นี้ เป็นคัมภีร์ที่อำนาจประโยชน์ ทางด้านการศึกษาพระธรรมบท อรรถกถาพระธรรมบท และอันตรคาถา แต่ยังเป็นบาลีอักษรไทยอยู่ นายมณีพันธุ์ จารุดุล ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่นฯ กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลภิกขุ มีความประสงค์ จะให้แปลเป็นภาษาไทย เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนา จึงมอบหมาย ให้คณะนักวิชาการของมูลนิธิฯ แปลและตรวจชำระจนเสร็จสมบูรณ์ ทำเป็นพากย์คู่ คือภาษาบาลีข้างหนึ่ง ภาษาไทยข้างหนึ่ง อยู่ในหน้าเดียวกัน ตลอดทั้งคัมภีร์ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ

ภาค ๑ เริ่มตั้งแต่ปณามคาถา ยมกวรรค อัปปมาทวรรค จิตตวรรค บุปผวรรค พาลวรรค บัณฑิตวรรค อรหันตวรรค สหัสสวรรค ปาปวรรค ทัณทวรรค ชร้าวรรค อัตตวรรค และโลกวรรค.

ภาค ๒ เริ่มตั้งแต่พุทธวรรค สุขวรรค ปิยวรรค โภจวรรค มลวรรค
ธัมมัญญวรรค มัคควรรค ปกิณณกวรรค นิรยวรรค นาควรรค ตัณฑาวรรค ภิกขุวรรค
และพราหมณวรรค ไปจนจบนิคมกถา.

ธรรมบทวิวรรณ์ บาลี-ไทย ภาค ๑ นี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ พิมพ์ออกเผยแพร่
เนื่องในโอกาสที่ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ประธานกรรมการบริหารและ
รองประธานคณะกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ มีอายุวัฒนมงคลครบ ๘ รอบนักษัตร
วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๘ นี้ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา.

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทานนี้
จงเป็นแสงสว่างคือปัญญา แก่มนุษยชาติและทวยเทพทั้งปวง ขอให้พระศาสนา
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลก ตลอดกาลนาน เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

เพื่อการค้ำค้ำและเผยแพร่ทางพระพุทธศาสนา

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระกัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์ บาลี-ไทย ภาค ๑
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๕	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘	แปล
๓. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๕	แปล
๔. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายทวี ศรีทองอินทร์ ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๖. นายภิญโญ ล่องสกุล ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๗. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๘. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘	กรรมการและเลขานุการ
๙. นางสาวปรางทิพย์ เข้มเพกา ศศ.บ.	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ ศศ.บ.	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นางสาวสุภาพร พงษ์ไทย ศศ.บ.	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นางสาวสุนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ.	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๓. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ.	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๔. นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ ศศ.บ.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๕. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๖. นางสาวสุภาพร พงษ์ไทย ศศ.บ.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๗. นางสาวปรางทิพย์ เข้มเพกา ศศ.บ.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘. นางสาวสุนันทา วุฒิมานานนท์ ศศ.บ.	อ่านทานกับอักษรขอม

๑๙. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๕	ติดต่อประโยค
๒๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.	ตรวจชำระไวยากรณ์
๒๑. นายประกวด พุฒินิยม ป.ธ.๖	ตรวจทานกับต้นฉบับ
๒๒. นายบุญเตือน ขาวเอี่ยม ป.ธ.๖	ตรวจทานกับต้นฉบับ
๒๓. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖, พ.กศ.	ตรวจทานกับต้นฉบับ
๒๔. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘	ตรวจทานกับต้นฉบับ
๒๕. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖	ตรวจทานกับต้นฉบับ
๒๖. นายภิญโญ ล่องสกุล	ตรวจทานความเรียบร้อย
และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๒๗. นางชลอ วรรณจันทร์	ดำเนินการจัดพิมพ์
๒๘. นายเฉลิมชัย ทองมี	ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์
-

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มุ.	มชฺฌิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สังยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ส. นิ.	สังยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
ส. ขนฺธ.	สังยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ส. สฬา.	สังยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
ส. มหา.	สังยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ

คำเต็ม

อง. ติก.	องค์ตุตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง. จตุกก.	องค์ตุตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง. ปญจก.	องค์ตุตตรนิกาย	ปญจกนิปาต
อง. ฉกก.	องค์ตุตตรนิกาย	ฉกกนิปาต
อง. สตุตก.	องค์ตุตตรนิกาย	สตุตกนิปาต
อง. อฏจก.	องค์ตุตตรนิกาย	อฏจกนิปาต
อง. นวก.	องค์ตุตตรนิกาย	นวกนิปาต
อง. ทสก.	องค์ตุตตรนิกาย	ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องค์ตุตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ช. ชุ.	ชุตุทกนิกาย	ชุตุทกปาจ
ช. ฌ.	ชุตุทกนิกาย	ฌมฺมปทคาถา
ช. อุ.	ชุตุทกนิกาย	อุทาน
ช. อิติ.	ชุตุทกนิกาย	อิติวุตตก
ช. สุ.	ชุตุทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ช. วิ.	ชุตุทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ช. เปต.	ชุตุทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ช. เถร.	ชุตุทกนิกาย	เถรคาถา
ช. เถรี.	ชุตุทกนิกาย	เถรีคาถา
ช. ชา.	ชุตุทกนิกาย	ชาตก
ช. มหา.	ชุตุทกนิกาย	มหานิทฺเทศ
ช. จุฬ.	ชุตุทกนิกาย	จุฬนิตฺเทศ
ช. ป.	ชุตุทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค

(๓๐)

คำย่อ	คำเต็ม	
ช. อ.	ชุตุทกนิกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชุตุทกนิกาย	พุทฺธวีส
ช. จริยา.	ชุตุทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิมฺงฺค
อภ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาทุกถา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปณฺณตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถ
อภ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิมฺงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสีหฬ)
ส.	สยามรัฐไปตถก	(ฉบับสยามรัฐ)
ม.	มรम्मไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสงคฺคิตฺติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
ท.	นาลนุทาเทวนาครีปาลีเตปิฎก	(ฉบับนาลันทา)
รา.	รามณฺณไปตถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิงคฺคิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
สง.	สงคฺคิตฺติเตปิฎก	(ฉบับสังคายนา ๒๕๓๐)
มจร.	มหาจุฬาทฺเตปิฎก	(ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)
ก.	กตฺถจฺจิไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

(๓๒)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a ำ ā ิ i ี ī , u , ū े e ो o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ŋa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฎ ṭa	ฏ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ฝ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ฦ ḷ	

FIGURES

๑1 ๒2 ๓3 ๔4 ๕5 ๖6 ๗7 ๘8 ๙9 ๐0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กู ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์
ธรรมบทวิवरณ์
บาลี - ไทย
ภาค ๑

DHAMMAPADAVIVARANAM

Pāli - Thai

Part I

ฉบับภุมมโฆลก

พุทธศักราช ๒๕๕๘

สารบาญ
พระคัมภีร์ธรรมบทวิวรรณ์
บาลี-ไทย
ภาค ๑

เรื่อง	หน้า
คาถาแสดงความนอบน้อม	๑
๑. ยมกวรรค	
๑. เรื่องพระเจ้ากชุปาลเถระ (๑)	๘
๒. เรื่องมัญญฐกุนทลี (๒)	๑๖
๓. เรื่องพระเถระชื่อว่าติสสะ (๓)	๓๓
๔. เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลิยักษิณี (๔)	๓๕
๕. เรื่องของพระภิกษุชาวเมืองโกสัมพี (๕)	๓๖
๖. เรื่องจุลลกาลมหากาล (๖)	๔๐
๗. เรื่องพระเทวทัต (๗)	๔๓
๘. เรื่องสังฆทัตตปริพาชก (๘)	๔๔
๙. เรื่องพระนันทเถระ (๙)	๕๑
๑๐. เรื่องนายจุนทสุกริก (๑๐)	๕๕
๑๑. เรื่องธัมมิกอุบาสก (๑๑)	๕๖
๑๒. เรื่องพระเทวทัต (๑๒)	๕๗
๑๓. เรื่องนางสุนนาเทวี (๑๓)	๖๘
๑๔. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย (๑๔)	๖๙

(๓๖)

๒. อัปปมาทวรรค

๑. เรื่องพระนางสามาวดี (๑๕)	๗๒
๒. เรื่องกุมภไสสก (๑๖)	๘๕
๓. เรื่องพระจุฬินกเถระ (๑๗)	๘๖
๔. เรื่องพาลนักษัตร (๑๘)	๙๐
๕. เรื่องพระมหากัสสปเถระ (๑๙)	๙๒
๖. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย (๒๐)	๙๔
๗. เรื่องท้าวสักกะ (๒๑)	๙๕
๘. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๒๒)	๙๘
๙. เรื่องพระติสสเถระผู้มีปกติอยู่ในนิคม (๒๓)	๙๙

๓. จิตตวรรค

๑. เรื่องพระเมฆียเถระ (๒๔)	๑๐๑
๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๒๕)	๑๐๒
๓. เรื่องภิกษุผู้มีความกระสัน (๒๖)	๑๐๓
๔. เรื่องพระสังฆรักขิตผู้เป็นหลาน (๒๗)	๑๐๔
๕. เรื่องพระจิตตทัตถเถระ (๒๘)	๑๐๕
๖. เรื่องภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนา (๒๙)	๑๐๖
๗. เรื่องพระปุตติคัตตติสสเถระ (๓๐)	๑๐๗
๘. เรื่องผู้เลี้ยงโคชื่อนันทะ (๓๑)	๑๐๘
๙. เรื่องพระโสโรยเถระ (๓๒)	๑๐๙

๔. บุปผวรรค

๑. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้ชวนขวายเป็นปฐวิกถา (๓๓)	๑๑๐
๒. เรื่องพระเถระผู้เจริญมรโหสิกรรม (๓๔)	๑๑๒

๓. เรื่องพระเจ้าวิฑูฑภะ (๓๕)	๑๑๓
๔. เรื่องนางปติปฐิกา (๓๖)	๑๑๙
๕. เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ (๓๗)	๑๒๐
๖. เรื่องปาฐิกาชีวก (๓๘)	๑๒๑
๗. เรื่องฉัตตปาณิอุบาสก (๓๙)	๑๒๒
๘. เรื่องนางวิสาขา (๔๐)	๑๒๔
๙. เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ (๔๑)	๑๒๘
๑๐. เรื่องถวายบิณฑบาตแด่พระมหากัสสปเถระ (๔๒)	๑๓๐
๑๑. เรื่องปรินิพพานของพระโคตมเถระ (๔๓)	๑๓๑
๑๒. เรื่องครหทินน์ (๔๔)	๑๓๗

๕. พาลวรรค

๑. เรื่องบุรุษคนใดคนหนึ่ง (๔๕)	๑๓๙
๒. เรื่องสังฆวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ (๔๖)	๑๔๔
๓. เรื่องอานันทเศรษฐี (๔๗)	๑๔๗
๔. เรื่องโจรทำลายปม (๔๘)	๑๔๙
๕. เรื่องพระอุทายีเถระ (๔๙)	๑๕๐
๖. เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา (๕๐)	๑๕๑
๗. เรื่องสุปปพุทธกฐฐี (๕๑)	๑๕๒
๘. เรื่องชาวนา (๕๒)	๑๕๔
๙. เรื่องนายสุนนมาลาการ (๕๓)	๑๕๕
๑๐. เรื่องพระอุบลวรรณาเถรี (๕๔)	๑๕๗
๑๑. เรื่องขัมพุกาชีวก (๕๕)	๑๕๘
๑๒. เรื่องอหิเปรัต (๕๖)	๑๕๙
๑๓. เรื่องสังฆกฐฐีเปรัต (๕๗)	๑๖๒

(๓๘)

๑๔. เรื่องพระสุธรรมเถระ (๕๘) ๑๖๔
๑๕. เรื่องพระวนวาสีตีสเถระ (๕๙) ๑๖๗

๖. บัณฑิตวรรค

๑. เรื่องพระราชนเถระ (๖๐) ๑๗๑
๒. เรื่องภิกษุอัสนธิและปุณฺพพสุกะ (๖๑) ๑๗๔
๓. เรื่องพระฉันทเถระ (๖๒) ๑๗๕
๔. เรื่องพระมหากัปปินเถระ (๖๓) ๑๗๖
๕. เรื่องบัณฑิตสามเณร (๖๔) ๑๗๗
๖. เรื่องพระลกุณฏกภัททียเถระ (๖๕) ๑๗๘
๗. เรื่องมารดาของนางกาณา (๖๖) ๑๗๙
๘. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป (๖๗) ๑๘๐
๙. เรื่องพระเถระผู้ตั้งอยู่ในธรรม (๖๘) ๑๘๓
๑๐. เรื่องการฟังธรรม (๖๙) ๑๘๔
๑๑. เรื่องภิกษุอาคันตุกะ (๗๐) ๑๘๖

๗. อรหันตวรรค

๑. เรื่องหมอชิวก (๗๑) ๑๘๙
๒. เรื่องพระมหากัสสปเถระ (๗๒) ๑๙๐
๓. เรื่องพระเพฬฐีสเถระ (๗๓) ๑๙๒
๔. เรื่องพระอนรุทธเถระ (๗๔) ๑๙๓
๕. เรื่องพระมหากัจจายนเถระ (๗๕) ๑๙๕
๖. เรื่องพระสารีบุตรเถระ (๗๖) ๑๙๖
๗. เรื่องพระตีสเถระชาวกรุงโกสัมพี (๗๗) ๑๙๗
๘. เรื่องพระสารีบุตรเถระ (๗๘) ๑๙๙

๙. เรื่องพระขทิรวนิยเรวัตเถระ (๗๙) ๒๐๐
 ๑๐. เรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง (๘๐) ๒๐๒

๘. สหัสสวรรค

๑. เรื่องบุรุษผู้ฆ่าใจรมีเคราแดง (๘๑) ๒๐๔
 ๒. เรื่องพระทวารุจิรยเถระ (๘๒) ๒๐๕
 ๓. เรื่องพระกฤษณะทลเกสีเถรี (๘๓) ๒๐๖
 ๔. เรื่องอนัตตปุจฉกพราหมณ์ (๘๔) ๒๑๐
 ๕. เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ (๘๕) ๒๑๓
 ๖. เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ (๘๖) ๒๑๔
 ๗. เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นสหายของพระสารีบุตรเถระ (๘๗) ๒๑๕
 ๘. เรื่องอายุวัฒนกุมาร (๘๘) ๒๑๖
 ๙. เรื่องสังกัจจสามเณร (๘๙) ๒๑๗
 ๑๐. เรื่องพระขานุกุณฑกัณฐเถระ (๙๐) ๒๒๐
 ๑๑. เรื่องพระสัพพทาสเถระ (๙๑) ๒๒๑
 ๑๒. เรื่องนางปฎาจารา (๙๒) ๒๒๒
 ๑๓. เรื่องนางกิสาโคตมี (๙๓) ๒๒๕
 ๑๔. เรื่องพระพหูปัตติกาเถรี (๙๔) ๒๒๗

๙. ปาปวรรค

๑. เรื่องพราหมณ์ชื่อจุเพกสาฎก (๙๕) ๒๒๘
 ๒. เรื่องพระเสยยสกเถระ (๙๖) ๒๒๙
 ๓. เรื่องนางลาชเทวธิดา (๙๗) ๒๓๐
 ๔. เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐี (๙๘) ๒๓๑
 ๕. เรื่องภิกษุไม่ถนอมบริวาร (๙๙) ๒๓๓

(๕๐)

๖. เรื่องเศรษฐีซื้อพิฬาลปทกะ (๑๐๐)	๒๓๔
๗. เรื่องมหาธรวาณิช (๑๐๑)	๒๓๕
๘. เรื่องนายพรานกุกกุกุมิตร (๑๐๒)	๒๓๖
๙. เรื่องนายพรานสุนัขชื่อโกกะ (๑๐๓)	๒๓๘
๑๐. เรื่องพระติสสเถระผู้เข้าถึงสกุลนายช่างแก้ว (๑๐๔)	๒๓๙
๑๑. เรื่องชน ๓ คน (๑๐๕)	๒๔๐
๑๒. เรื่องสุปปพุทธศากยะ (๑๐๖)	๒๔๒

๑๐. ทัณฑวรรค

๑. เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ (๑๐๗)	๒๔๓
๒. เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ (๑๐๘)	๒๔๔
๓. เรื่องเด็กหลายคน (๑๐๙)	๒๔๕
๔. เรื่องพระโกณฑธานเถระ (๑๑๐)	๒๔๖
๕. เรื่องอุโบสถกรรม (๑๑๑)	๒๔๘
๖. เรื่องอชครเปอต (๑๑๒)	๒๔๙
๗. เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ (๑๑๓)	๒๕๐
๘. เรื่องภิกษุมิภันฑะมาก (๑๑๔)	๒๕๓
๙. เรื่องสันตติมหาอำมาตย์ (๑๑๕)	๒๕๕
๑๐. เรื่องพระปิไลติกเถระ (๑๑๖)	๒๕๗
๑๑. เรื่องสุขสามเณร (๑๑๗)	๒๕๙

๑๑. ชร้าวรรค

๑. เรื่องหญิงสหายของนางวิสาขา (๑๑๘)	๒๖๑
๒. เรื่องนางสิริมา (๑๑๙)	๒๖๒
๓. เรื่องพระอุตตราเถรี (๑๒๐)	๒๖๔

๔. เรื่องพระอธิมานิกภิกษุ (๑๒๑)	๒๖๕
๕. เรื่องพระนางรูปนันทาเถรี (๑๒๒)	๒๖๖
๖. เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี (๑๒๓)	๒๖๘
๗. เรื่องพระโลพูทหายีเถระ (๑๒๔)	๒๗๐
๘. เรื่องปฐมโพธิกาล (๑๒๕)	๒๗๓
๙. เรื่องบุตรเศรษฐีมีทรัพย์มาก (๑๒๖)	๒๗๕

๑๒. อุตตวรรค

๑. เรื่องโพธิราชกุมาร (๑๒๗)	๒๗๘
๒. เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร (๑๒๘)	๒๗๙
๓. เรื่องพระปธานิกตีสสเถระ (๑๒๙)	๒๘๐
๔. เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ (๑๓๐)	๒๘๒
๕. เรื่องอุบาสกชื่อมหากาล (๑๓๑)	๒๘๓
๖. เรื่องพระเทวทัต (๑๓๒)	๒๘๔
๗. เรื่องกระเลื้อกกระสุนเพื่อจะทำลายสงฆ์ (๑๓๓)	๒๘๕
๘. เรื่องพระกาลเถระ (๑๓๔)	๒๘๗
๙. เรื่องอุบาสกชื่อจุลลกาล (๑๓๕)	๒๘๘
๑๐. เรื่องพระอิตตทัตถเถระ (๑๓๖)	๒๘๙

๑๓. โลกวรรค

๑. เรื่องภิกษุหนุ่ม (๑๓๗)	๒๙๑
๒. เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ (๑๓๘)	๒๙๒
๓. เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา (๑๓๙)	๒๙๓
๔. เรื่องอภัยราชกุมาร (๑๔๐)	๒๙๔
๕. เรื่องพระสัมมชชนเถระ (๑๔๑)	๒๙๕

(๔๒)

๖. เรื่องพระองค์คุณิมาลเถระ (๑๔๒)	๒๙๖
๗. เรื่องธิดาช่างนุก (๑๔๓)	๒๙๗
๘. เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป (๑๔๔)	๒๙๘
๙. เรื่องนางจิณฺจมาณวิกา (๑๔๕)	๒๙๙
๑๐. เรื่องอัสทิสทาน (๑๔๖)	๒๙๙
๑๑. เรื่องนายกาละบุตรของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี (๑๔๗)	๓๐๑

ธรรมบทวิวรรณ์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

ปณามคาลา

มหาโมหตโมนทฺธ
โลก โลกนุตทสฺสึนา
เยน สทฺธมฺมปชฺชโต
ชฺลิตโต ชฺลิตฺติทฺธินา.

สทฺธมฺมปชฺชโต สทฺธมฺมปทีโป
เยน ตถาคเตน โลกนุตทสฺสึนา โลก
อนุตทสฺสึนา ชฺลิตฺติทฺธินา ชฺลิตฺติทฺธินา
ชฺลิตโต ปกาสิโต โลก โลกสฺมี
มหาโมหตโมนทฺธ มหาโมหสงฺขาเตน
ตเมเน โอนทฺธ เหติ.

คาลาแสดงความนอบน้อม

ประทีปคือพระสัมพุทธเจ้า อัมพะ
สัมพุทฺธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงเห็น
ซึ่งที่สุดแห่งโลก ผู้มีพระฤทธิ์รุ่งเรือง
ให้รุ่งเรืองแล้วในโลก อัมความมืด
คือโมหะใหญ่ปกคลุมแล้ว.

ประทีปคือพระสัมพุทธเจ้า คือ
(สทฺธมฺมปทีโป) ประทีปคือพระสัมพุทธเจ้า
เป็นอัมพะสัมพุทฺธเจ้าพระองค์ใด คือ
อัมพะตถาคต (พระองค์ใด) ผู้ทรงเห็น
ซึ่งที่สุดแห่งโลก ได้แก่ ผู้ทรงเห็นซึ่งที่สุด
ในโลก ผู้มีพระฤทธิ์รุ่งเรือง คือผู้มี
พระฤทธิ์รุ่งโรจน์ ทรงให้รุ่งเรืองแล้ว คือ
ทรงประกาศแล้วในโลก คือ (โลกสฺมี)
ในโลก อัมความมืดคือโมหะใหญ่
หุ้มห่อแล้ว คืออัมความมืดกล่าวคือ
โมหะใหญ่หุ้มห่อแล้ว (รัดลงแล้ว).

ตสฺส ปาทะ นมสฺสิตฺวา
 สมฺพุทฺธสฺส สิริมโต
 สทฺธมฺมญฺจสฺส ปุเชตฺวา
 กตฺวา สัมมสฺส จญฺชลิ.

(ข้าพเจ้า)ขอนมัสการพระบาทแห่ง
 พระสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสิริพระองค์
 นั้น บูชาพระสังฆธรรมของพระ-
 สัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น และกระทำ
 อัญชลีแด่พระสงฆ์.

อหิ ตสฺส สมฺพุทฺธสฺส ปาทะ
 สิริมโต สิริมนตฺสฺส นมสฺสิตฺวา วนฺทิตฺวา
 กิ อญฺญํ อสฺส สมฺพุทฺธสฺส สทฺธมฺมํ
 ปุเชตฺวา วนฺทิตฺวา อญฺชลิ สัมมสฺส
 กตฺวา.

ข้าพเจ้า ขอนมัสการ คือไหว้
 พระบาทแห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ผู้ทรงสิริ คือ ผู้มีสิริ (กระทำ) บุญ
 อย่างอื่นอะไรเล่า บูชา คือไหว้พระ
 สังฆธรรมของพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 แล้วกระทำอัญชลีแด่พระสงฆ์.

ตี ตี การณมาคฺคฺม
 ธมฺมาธมฺเมสุ โภวิทฺโ
 สมฺปนฺนสทฺธมฺมปโท
 สตฺถา ธมฺมปทํ สุภํ
 เทเสสิ กรุณาเวค-
 สมฺมุสฺสาหิตมานโส
 ยิ เว เทวมนุสฺसानํ
 ปิตฺติปาโมชฺชวฑฺฒนํ.

พระศาสดา ผู้ฉลาดในสภาพที่เป็น
 ธรรม และมีไช้ธรรม มีบพพระ
 สังฆธรรมถึงพร้อมแล้ว มีพระหฤทัย
 อันกำลังแห่งพระกรุณาให้อุตสาหะ
 ด้วยดีแล้ว ทรงอาศัยเหตุ นั้น ๆ
 แสดงแล้วซึ่งบพแห่งธรรม(ธรรมบท)
 ไตแล อันงาม อันเป็นเครื่องเจริญ
 ปิติและปราโมทย์ ของเทวดาและ
 มนุษย์ทั้งหลาย

สตฺถา สมฺปนฺนสทฺธมฺมปโท
 สมฺปนฺนสทฺธมฺมโกฏฺฐาโส ธมฺมาธมฺเมสุ
 โภวิทฺโ เจโก กรุณาเวคสมฺมุสฺสาหิตมานโส
 ตี ตี การณมาคฺคฺม ตี ตี การณ

พระศาสดา ผู้มีบพพระสังฆธรรม
 ถึงพร้อมแล้วคือผู้มีส่วนแห่งพระสังฆธรรม
 ถึงพร้อมแล้ว ผู้ฉลาด คือผู้เฉียบแหลม
 ในสภาพที่เป็นธรรมและมีไช้ธรรม ผู้มี

อาคมม นิสฺสาย ยํ ฌมฺมปทํ สุภํ
เทวมนุสฺसानํ ปิตฺติปาโมชฺชวฑฺฒนํ เทเสสิ.

พระฤทธิย์อันกำลังแห่งพระกรุณาให้
อาจหาญดีแล้ว ทรงอาศัยเหตุนั้น ๆ
คือทรงอาศัย ได้แก่ ทรงอิงอาศัยเหตุนั้น ๆ
แสดงแล้ว ซึ่งบทแห่งธรรม(ธรรมบท)ใด
อันงาม อันเป็นเครื่องเจริญปีติและ
ปราโมทย์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

ปรมฺปรากตา ตสฺส
นิปฺพณา อตฺถวณฺณนา
ยา ตามุพฺพณฺณิที่ปฺมุหิ
ที่ปภาสาย สณฺจิตา.

อรรถกถาพรรณนาเนื้อความ(อรรถ)
อันใดแห่งบทแห่งธรรม (ธรรมบท)
นั้น อันสุขุมละเอียดที่น่าสืบ ๆ
กันมา ตั้งอยู่แล้ว ในตามพบัญญัติ
ทวิป (เกาะเป็นที่อยู่ของชนผู้มี
ฝ่ามือแดง)ด้วยภาษาของชาวเกาะ.

ตสฺส ฌมฺมปทสฺส ยา
อตฺถวณฺณนา นิปฺพณา ปรมฺปรากตา
ปรมฺปราจริเยน อากตา. อถวา
ตามุพฺพณฺณิที่ปฺมุหิ ที่ปภาสาย
สีหฬภาสาย สณฺจิตา มหามหิณฑน
รจิตา โหติ.

อรรถกถาพรรณนาเนื้อความ(อรรถ)
อันใด แห่งบทแห่งธรรมนั้น อันสุขุม
ละเอียด ที่น่าสืบ ๆ กันมา คืออันอาจารย์
ต่อ ๆ มาน่าสืบมา. อีกอย่างหนึ่ง ตั้งอยู่
แล้ว คือเป็นอันพระมหามหิณฑน
แต่งตั้งไว้แล้ว(รจนา)ในตามพบัญญัติทวิป
ด้วยภาษาของชนชาวเกาะ คือด้วย
ภาษาสีหฬ.

น สาธยติ เสสานํ
สตฺตานิ หิตสมฺปทํ
อปฺเปว นาม สาธเยย
สพฺพโลกสฺส สา หิตํ.

(อรรถกถา พรรณนาเนื้อความ
แห่งพระธรรมบทนั้น) ยังไม่ทำ
ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์เกื้อกูล
ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายที่เหลือได้

โฉน อรรถกถาพรรณนาเนื้อความ
แห่งพระธรรมบทนั้น จะพึง
ยังประโยชน์เกื้อกูลให้สำเร็จแก่โลก
ทั้งปวงได้.

เสสนัน สุตตานิ หิตสมุปรัง น
สาธยติ,^๑ อปุเปว นาม อปี เอว นาม
สา อตุถวณฺณนา กมฺมํ สพุพโลกุส
สพุพโลกุ สุตตานิ หิตํ อตุตโน
กมฺมผลเน สาเชยฺย.

(อรรถกถาพรรณนาเนื้อความแห่ง
พระธรรมบทนั้น)ย่อมไม่ทำความถึงพร้อม
แห่งประโยชน์เกื้อกูลให้สำเร็จแก่สัตว์
ทั้งหลายที่เหลือได้, โฉน คือ (อปี เอว
นาม) มีบ้างใหม่อรรถกถาพรรณนา
เนื้อความนั้น จะพึงยังกรรม คือยัง
ประโยชน์เกื้อกูลให้สำเร็จแก่โลกทั้งปวง
คือแก่สัตว์ทั้งหลายในโลกทั้งปวง ด้วย
กรรมและผลแห่งกรรมของตน.

อิติ อาสีสมานเน
ทนฺเตน สมจารินา
กุมารกกุสเปนาหิ
เถเรน ธิรเจตสา
สทฺธมฺมจิติกาเมน
สกุกจํ อภียาจิตะ

ข้าพเจ้า อันพระเถระชื่อว่ากุมาร-
กัสสปะ ผู้มีตนฝึกแล้ว ผู้ประพฤดิ
สม่าเสมอโดยปกติ ผู้มีจิตมั่นคง
ใคร่ความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม
หวังอยู่... ดังนี้ อาราธนาแล้วโดย
เคารพ.

อหิ พุทฺธโสมสาจริโย นาม เถเรน
นาเมน กุมารกกุสเปเน ทนฺเตน
อินุทฺริยทมเนน สมณฺนาคเตน สมจารินา

ข้าพเจ้า ชื่อว่าพุทธโสมษาจารย์
อันพระเถระชื่อว่ากุมารกัสสปะ โดยชื่อ
ผู้มีตนฝึกแล้ว คือมาตามพร้อมแล้ว

^๑ ไป. สาเชยฺย.

คาถานํ พุยฺชนปทํ
 ยํ ตตฺถ น วิภาวิตํ
 เกวลนุตํ วิภาเวตฺวา^๑
 เสสนุตเมว อตฺถโต.

ยํ คาถานํ พุยฺชนปทํ ตตฺถ
 ตสฺมี ฐมฺมปเท น วิภาวิตํ
 ไบราณาจริเยหิ น วิภาวิตํ คาถานํ
 พุยฺชนปทํ อิทานิ เกวลนุตํ เอกํเสน
 เสสํ นิสฺเสสํ อตฺถโต อตฺถวิเสเสน ตํ
 เอวํ สพฺพํ วิภาเวตฺวา ปกาเสตฺวา โหมิ.

ภาสฺนุตเรน ภาสิสฺสํ
 อวหนฺโต วิภาวินํ

(ข้าพเจ้าจักกล่าว) อรรถกถาอัน
 พรรณนาเนื้อความแห่งพระธรรมบท
 นั้นนั้นแหละ (ด้วยภาษาอื่น) โดย
 อรรถไม่ให้เหลือเลย... อธิบายบท
 แห่งพยัญชนะ แห่งคาถาทั้งหลาย
 ไต ที่ท่านยังมีได้อธิบายให้แจ่มแจ้ง
 ในอรรถกถานั้นให้แจ่มแจ้งแล้วโดย
 สิ้นเชิง.

(ข้าพเจ้าจักกล่าว) ซึ่งอรรถกถาอัน
 พรรณนาเนื้อความแห่งพระธรรมบทนั้น
 คือทั้งหมดอย่างนี้ (ด้วยภาษาอื่น)
 โดยอรรถ คือโดยอรรถวิเศษ ไม่ให้เหลือ
 คือให้มีส่วนเหลือออกแล้ว อธิบายให้
 แจ่มแจ้ง คือประกาศ ซึ่งบทแห่ง
 พยัญชนะแห่งคาถาทั้งหลาย คือซึ่งบท
 แห่งพยัญชนะแห่งคาถาทั้งหลาย ที่ท่าน
 ยังมีได้อธิบายให้แจ่มแจ้ง ได้แก่ ที่ท่าน
 ไบราณจารย์ทั้งหลาย ยังมีได้อธิบาย
 ให้แจ่มแจ้ง ในอรรถกถานั้น คือใน
 พระธรรมบทนั้น โดยสิ้นเชิง คือโดย
 ส่วนเดียวในกาลบัดนี้.

ข้าพเจ้าจักกล่าว (อรรถกถาอัน
 พรรณนาเนื้อความแห่งพระธรรมบท

^๑ ไป. วิภาเวน.

มนโส ปิติปาโมชชํ
 อตฺถธมฺมุปนฺนิตฺตํ

อหํ ยสฺส ธมฺมปทสฺส อตฺถวณฺณนา
 มนโส มเนน ปิตฺติยา ปาโมชฺเชน
 อตฺถธมฺมปาพฺพิยา สมนุณาคตํ ธมฺมปทํ
 อาวหนฺโต ปาปุณฺนฺโต ภาสฺนุตฺเรน
 สุกตภาเสน วิภาวินิ ภาสิสฺสํ วิตุฏฺทาเรน
 ภาสิสฺสสามิ เทสิสฺสสามิ.

ปหาย^๑ ตํ ตํ ปเทเส ปรี น
 สาธุ อิติ ตํ ภาสิ คาทานํ พุยฺยชฺชนปทํ
 ภาสฺนุตฺเรน^๒ จาติ.

นั้น) ด้วยภาษาอื่น นำมาซึ่งปิติ
 และปราโมทย์แห่งใจ อันอิงอาศัย
 ซึ่งอรรถและธรรมแก่นักปราชญ์(ท่าน
 ผู้อบรมดีแล้ว) ทั้งหลายดังนี้แล.

ข้าพเจ้า นำมา คือบรรลู่ถึง ซึ่ง
 บทแห่งธรรม(ธรรมบท)ที่ประกอบด้วย
 พระบาลีแห่งอรรถและธรรม ด้วยปิติ
 (และ)ปราโมทย์ แห่งใจ คือโดยใจ
 จักกล่าว คือจักกล่าวแสดงอรรถกถา
 พรรณนาเนื้อความแห่งพระธรรมบท
 (ยสฺส...ตํ ไต...นั้น) โดยพิสดาร ด้วย
 ภาษาอื่น คือด้วยภาษาของพระสุคต.

(การ)ละประเทศนั้น ๆ (ส่วนนั้น ๆ)
 เสียภายนอก (เบื้องหน้าแต่ไป)จะไม่
 เป็นการดี (จะไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ)
 เพราะเหตุนั้น (ข้าพเจ้าจักกล่าว)ถึง
 ภาษานั้น และบทแห่งพยัญชนะแห่ง
 คาถาทั้งหลาย ด้วยภาษาอื่น ดังนี้แล.

^๑ ไป. มหา.

^๒ ไป. อภาสฺนุตฺเรน.

๑. ยมกวคค

๑. จกขุपालตฺเถรวตฺถุ (๑)

มโนปฺพพงฺคมา ฌมฺมา
มโนเสฏฺฐจา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐเจน
ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทกฺขมเนวติ
จกฺกัว วหโต ปทํ.^๑

ฌมฺมา ตโย อรูปิโน ฌมฺมา
มโนปฺพพงฺคมา มโนเสฏฺฐจา มโนมยา
มนสา ปุคฺคโล จตฺตพฺพิธํ วจฺจิตฺตจฺจริตํ
ปทฺฐเจน เจ ภาสติ วา, เจ กโรติ วา,
ยํ กมฺมํ กายทฺตจฺจริตํ ตโต ทฺตจฺจริตโต
นํ ปุคฺคลํ ทกฺขํ อเนวติ. อนุคฺจฺจติ
จกฺกัว จกฺกํ อิว ยถา วหโต ปทํ
วหนตฺตสฺส พฺลิตฺตสฺส ปทํ อเนวติ, เอวํ
ตถา ทฺตจฺจริตปุคฺคลํ.

๑. ยมกวรคค

๑. เรื่องพระจักขุपालเถระ (๑)

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจ
เป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้า
บุคคลมีใจคิดชั่ว พุดอยู่ที่ตาม ทำ
อยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมติดตามเขา
เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น ดุจล้ออัน
หมุนไปตามรอยเท้าโค ตัวนำแยก
ไปอยู่ ฉะนั้น.

ธรรมทั้งหลาย ได้แก่ ธรรม
ทั้งหลายที่ไม่มีรูป ๓ อย่าง มีใจเป็น
หัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ
ถ้าบุคคลมีใจคิดชั่วแล้ว พุดอยู่ที่ตาม
ทำอยู่ที่ตาม ซึ่งกรรมใด คือวจิตฺตจฺจริต ๔
อย่าง กายทุจริต (๓ อย่าง) ทุกข์ย่อม
ติดตาม คือยอมไปตามบุคคลนั้น
เพราะทุจริตนั้นดุจล้อ คือเพียงดั่งล้อ
เหมือนล้อหมุนไปตามอยู่ ซึ่งรอยเท้าโค
พลีพัทธ์ ตัวนำแยกไปอยู่ คือตัวลาก
แยกไปอยู่, เหมือนอย่างนั้น คือ
ทุกข์ย่อมติดตามบุคคลผู้ทุจริตไป ฉะนั้น.

^๑ พ. ๖. ๒๕/๑๑/๑๕.

มโนปุพฺพพฺงคฺมา ธมฺมา
 มโนเสฏฺฐา มโนมยา
 มนสา เจ ปสนฺนเนน
 ภาสตี วา กโรตี วา
 ตโต นํ สุขมเนวติ
 ฉายาว อนุปายินี.^๑

ธมฺมา ตโย อรูปิโน ธมฺมา
 ปุคฺคโล จตฺตพฺพิธํ วจีสฺสจฺริตํ ยํ กมฺมํ
 ติวริธํ กายสฺสจฺริตํ มนสา มเนน ปสนฺนเนน
 เจ ภาสตี วา, กโรตี วา, ตโต
 ติวริธสฺสจฺริตโต นิพฺพตฺตํ กายสฺสจฺริตํ
 วจีสฺสจฺริตํ มโนสฺสจฺริตมฺปิ นํ สุขํ ปุคฺคลํ
 อเนวติ อนุคฺจฺจติ ฉายาว ฉายา อิว
 อนุปายินี อนุคฺมนสีลา, เอวํ ตถา
 สุขํ โหติ.

ชราชชชฺริตา โหนติ
 หตฺถปาทา อนสฺสวา
 ยสฺส โส วิหตฺตถาโม
 กถํ ธมฺมํ จริสฺสตี.^๒

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า
 มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ
 ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พุดอยู่ก็ดี
 ทำอยู่ก็ดี ความสุขย่อมติดตามเขา
 เพราะสุจริต ๓ อย่างนั้น ดุจเงา
 ไปตามตัว ฉะนั้น.

ธรรมทั้งหลาย ได้แก่ ธรรม
 ทั้งหมดที่ไม่มีรูป ๓ อย่าง บุคคลมีใจ
 คือด้วยทั้งใจอันผ่องใสแล้ว พุดอยู่ก็ดี
 ทำอยู่ก็ดี ซึ่งกรรมใด คือวจีสฺสจฺริต ๔ อย่าง
 กายสฺสจฺริต ๓ อย่าง สุขย่อมติดตาม
 คือยอมไปตามบุคคลนั้น เพราะสุจริต
 ๓ อย่าง นั้น คือกายสฺสจฺริต วจีสฺสจฺริต
 (และ) แม้มโนสฺสจฺริตที่เกิดแล้ว ดุจเงา
 คือเพียงดังเงาไปตามตัว คือมีปกติ
 ติดตาม, เหมือนอย่างนั้น คือความสุข
 ย่อมติดตามบุคคลผู้สุจริต ฉะนั้น.

มือและเท้าทั้งหลายของผู้ใด ทรด-
 ไทรมไป เพราะชรา ว่าไม่ฟัง ผู้นั้น
 มีเรี่ยวแรง อันชราทำจัดเสียแล้ว
 จักประพฤติธรรมได้อย่างไร.

^๑ พ. ๖. ๒๕/๑๑/๑๕.

^๒ ๖. ๖. ๑/๖.

ชราชชชริตา ชราชีนั ภาโว
 หตฺถปาทาทีนั องฺคปจฺจคานั โหติ
 หตฺถปาทา ยสฺส ปุคฺคฺลสฺส อนสฺสวา
 อนธิปติ หุตฺวา, โส ปุคฺคฺโล วิหตฺตถาโม
 ธมฺมํ สรณธมฺมํ กริสฺสติ จริสฺสติ กถั
 เกน ปกาเรน.

จกฺขุณี หายนฺตุ มมายิตานิ
 โสตานิ หายนฺตุ ตเถว เทโห^๑
 สพฺพมิตฺ^๒ หายนฺตุ เทหนิสฺสิตํ
 กิการณา ปาลิตํ ตฺวํ ปมชฺชสิ.^๓

จกฺขุณี เทว มม จกฺขุณี มมายิตานิ
 มยา อตฺตมมายิตานิ หายนฺตุ นสฺสนฺตุ.
 โสตานิ เทว มม โสตานิ หายนฺตุ
 นสฺสนฺตุ. ตเถว กาโย ตถาเอว
 อตฺตมมายิตโต. สพฺพมิตฺ สพฺพํ อิทํ
 องฺคปจฺจคํ เทหนิสฺสิตํ หายนฺตุ นสฺสตุ.
 กิการณา ปาลิตํ ตฺวํ ปมชฺชสิ ปาลิต

มือและเท้าทั้งหลายของบุคคลใด
 คร่ำคร่าเพราะชรา คือภาวะแห่งความ
 คร่ำคร่าเพราะชรา ย่อมมีแก่อวัยวะน้อย
 ใหญ่มีมือและเท้าเป็นต้น ไม่เชื่อฟัง
 ไม่ได้เป็นใหญ่, บุคคลนั้น มีเรี่ยวแรง
 อันชราทำจืดเสียแล้วจักกระทำ คือจัก
 ประพฤติ ธรรม คือสรวนธรรมอย่างไร
 คือโดยประการใด.

จักขุทั้งหลาย ที่ชาวโลกถือว่าเป็น
 ของเรา จงเสื่อมไปเสียเถิด หูทั้ง
 หลายจงเสื่อมไปเสียเถิด กายก็
 เป็นเหมือนกัน อย่างนั้นนั่นแหละ
 แม้อวัยวะทั้งหมด ที่อาศัยกายนี้
 จงเสื่อมโทรมไปเถิด ปาลิตะ
 เพราะเหตุไร ท่านจึงประมาทอยู่.

จักขุทั้งหลาย คือตาของเราทั้ง
 ๒ ข้าง ที่ชาวโลกถือว่าเป็นของเรา คือ
 ที่เรายึดถือว่าเป็นของตน จงเสื่อมไป
 คือจงฉิบหายไป. หูทั้งหลาย คือหู
 ของเราทั้ง ๒ ข้าง จงเสื่อมไป คือจง
 ฉิบหายไป. กายก็เป็นเหมือนอย่างนั้น
 นั่นแหละ คือที่เรายึดถือว่าเป็นของตน

^๑ โป. กาโย. ^๒ โป. สพฺพมิตฺ.

^๓ ธ. อ. ๑/๑๐.

ตวั ปมชชสิ ปมาท อापชชสิ. ก็การณา
เกน การณน.

จกขุณี ชีรนตุ มมายิตานิ
โสทานิ ชีรนตุ ตเถว เทโห
สพพมัท ชีรตุ กายนิสสิต.
ก็ การณา ปาลิต ตวั ปมชชสิ.^๑

จกขุณี เทว มม จกขุณี ชีรนตุ
ชีริ คจจนตุ. มมายิตานิ โสทานิ ชีรนตุ.
ตเถว เทโห มม เทโห. **สพพมัท**
องคปจจงค์ **ชีรตุ** กายนิสสิต. ตวั
ปมชชสิ ก็การณา.

อย่างนั้นนั่นแหละ แม้อวัยวะทั้งหมดนี้
คืออวัยวะน้อยใหญ่นี้ทั้งหมด ที่อาศัยกาย
จงเสื่อมไป คือจงฉิบหายไป. ปาลิตะ
เพราะเหตุไรท่านจึงประมาทอยู่ ได้แก่
ปาลิตะ ท่านประมาทอยู่ คือท่านยอม
ถึงความประมาท. เพราะเหตุไร คือ
เพราะเหตุอะไร.

จักษุทั้งหลาย ที่ชาวโลกถือว่าเป็น
ของเรา จงเสื่อมโทรมไป หูทั้ง
หลายจงเสื่อมโทรมไป กายก็เป็น
เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ อวัยวะ
ทั้งหมดที่อาศัยกายนี้ จงเสื่อมโทรม
ไป. ปาลิตะ เพราะเหตุไรท่าน
จึงประมาทอยู่.

จักษุทั้งหลาย คือตาของเราทั้ง ๒
ข้าง จงเสื่อมโทรมไป ได้แก่ จงถึง
ความเสื่อมโทรม. หูทั้งหลายที่ท่านนับถือ
ว่าเป็นของเรา จงเสื่อมโทรมไป. กายก็
เป็นเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ ได้แก่
กายของเรา. อวัยวะทั้งหมดนี้คืออวัยวะ
น้อยใหญ่ที่อาศัยกายจงเสื่อมโทรม.
ท่านประมาทอยู่ เพราะเหตุอะไร.

^๑ ฐ. ข. ๑/๑๐:

จกฺขุณิ ภิชฺชนฺตุ มมายิตานิ
 โสิตานิ ภิชฺชนฺตุ ตเถว เทโห
 สพฺพมิตฺถํ ภิชฺชตฺถ กายนิสฺสุสิตํ
 กิการณํ ปาลิตํ ปมชฺชสฺสี.^๑

จกฺขุณิ เทว มม จกฺขุณิ มมายิตานิ
 ภิชฺชนฺตุ. โสิตานิ มมายิตานิ ภิชฺชนฺตุ.
 ตเถว มม เทโห. **สพฺพมิตฺถํ** อํคฺคปจฺจคํ
 กายนิสฺสุสิตํ ภิชฺชตฺถ. กิการณํ ปาลิต
 ตฺวํ ปมชฺชสฺสี.

ปฏิกฺขิตฺโต ติกิจฺฉาย
 เวชฺเชนาสิ วิวชฺชิตโต
 นียโต มจฺจุราชสฺส
 กิ ปาลิตํ ปมชฺชสฺสี.^๒

ตฺวํ เวชฺเชน อัจฉริเยน ติกิจฺฉาย
 ติกิจฺฉนฺตํ ปฏิกฺขิตฺโต ฉทฺชิตโต วิวชฺชิตโต
 ตฺวํ มจฺจุราชสฺส สนฺติเก นียโต ปาลิต
 ตฺวํ ปมชฺชสฺสี กิ เกน การณน.

จักขุทั้งหลาย ที่ชาวโลกนับถือว่าเป็น
 เป็นของเรา จงแตกไป หูทั้งหลาย
 จงแตกไป กายก็เป็นเหมือนอย่าง
 นั้นนั่นแหละ ทุกสิ่งที่อาศัยกายนี้
 จงแตกไป ปาลิตะ เพราะเหตุไร
 ท่านจึงประมาทอยู่.

จักขุทั้งหลาย คือตาของเราทั้ง
 ๒ ข้าง ที่ชาวโลกนับถือว่าเป็นของเรา
 จงแตกไป. หูทั้งหลายที่ชาวโลกนับถือว่าเป็น
 เป็นของเราจงแตกไป. กายของเราก็เป็น
 เหมือนอย่างนั้น. **อวัยวะทั้งหมดนี้** คือ
 อวัยวะน้อยใหญ่ที่อาศัยกาย จงแตกไป.
 ปาลิตะ เพราะเหตุไร ท่านจึงประมาทอยู่.

แนะะปาลิตะ หมอได้บอกเลิกเจ้า
 จากการรักษาแล้ว ปล่อยทิ้งแล้ว
 เจ้าต้องตายแน่ ทำไมเจ้าจึง
 ประมาทอยู่เล่า.

ปาลิตะ ท่านเป็นผู้อันหมอ คืออัน
 อาจารย์ห้ามแล้ว (บอกเลิกแล้ว) คือ
 ทิ้งเสียแล้ว ได้แก่เว้นเสียแล้ว. จากการ
 รักษา คือเพื่อจะรักษา ท่านเป็นผู้เที่ยง
 ในสำนักแห่งมัจจุราช ท่านประมาทอยู่
 ทำไม คือเพราะเหตุไร.

^๑ ฎ. ๒. ๑/๑๐-๑๑.

^๒ ฎ. ๒. ๑/๑๑.

นตฺถิ.

สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท
 ทิพฺพจกฺขุ วิโสธยิ
 ปาปครหิ อัยฺ ปาโล
 อาชีวํ ปริโสธยิ.^๑

เทวินฺโท สหสฺสเนตฺโต ทิพฺพจกฺขุ
 วิโสธยิ ปสฺสเสยฺย อิติ วิตกฺเกณ อัยฺ
 ปาโล ปาปครหิ ปาปสามเณรํ ครหิตฺวา
 อาชีวํ อาชีวปาริสฺสฺสทฺธิสึลํ ปริโสธยิ
 ปฏฺยชคฺคิ. อถฺวา ปาปสามเณรํ ครหิ
 ปริโสธยิ อาชีวํ ปาลสฺส ปาริสฺสฺสทฺธิ โหติ.

สหสฺสเนตฺโต เทวินฺโท
 ทิพฺพจกฺขุ วิโสธยิ
 ฐมฺมครุโก อัยฺ ปาโล
 นิสินฺโน สาสเน รโต.^๒

ในปีนี้ จักไม่ไปกับด้วยท่าน ความเป็น
 สหายในเพราะชนพาล คือในท่าน
 ย่อมไม่มี.

ท้าวสหัสเนตรจอมเทพ ทรงยัง
 ทิพยจักขุให้แจ่มใสแล้วว่า(พระเถระ)
 ชื่อว่าปาละองค์นี้ ตีเตียนคนบาป
 ชำระเครื่องเลี้ยงชีพให้บริสุทธิ์แล้ว.

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นจอมเทพ ทรง
 ยังทิพยจักขุให้แจ่มใส คือพึงเห็น(ด้วย
 ทิพยจักขุ) ด้วยความตริกว่า (พระเถระ)
 ชื่อว่าปาละองค์นี้ ตีเตียนคนบาป ตีเตียน
 สามเณรผู้บาป (ผู้ลามก) ชำระ คือ
 ประดับประคองเครื่องเลี้ยงชีพให้บริสุทธิ์
 คืออาชีวนปาริสฺสฺสทฺธิสึล. อีกอย่างหนึ่ง
 (พระเถระชื่อว่าปาละ) ตีเตียนชำระ
 สามเณรผู้บาป (ผู้ลามก) (ฉะนั้น)
 อาชีวะของพระเถระชื่อว่าปาละจึงบริสุทธิ์.

ท้าวสหัสเนตรจอมเทพ ทรงยัง
 ทิพยจักขุให้แจ่มใสแล้วว่า(พระเถระ)
 ชื่อว่าปาละองค์นี้ เป็นผู้หนักใน
 ธรรม ยินดีแล้วในพระศาสนา นั่ง
 อยู่แล้วในปี.

^๑ ฎ. ข. ๑/๑๖.

^๒ ฎ. ข. ๑/๑๖.

เทวินุโท สหสฺสเนตฺโต ทิพฺพจกฺขุ
วิโสธยิ ปสฺสเสยฺย โอลิเกสิ อิติ การณน
 อยฺ ปาโล ธมฺมครุโก วเน นิสินฺโน
 สาสเน รโต อภิวโต.

สหสฺสเนตฺโต เทวินุโท
 เทวราชสิริโร
 ตํขณน^๑ อาคนฺตฺวา
 จกฺขุपालํ อุปาคมิ.^๒

เทวินุโท สหสฺสเนตฺโต เทวราช-
สิริโร ทิพฺพปสาณสิริ ฐโร ตํขณน
 ตตฺถ ตํ จานํ จกฺขุपालสฺส อาคนฺตฺวา
 ตํ จกฺขุपालํ อุปคโต อโหสิ ปาลิตํ
 อุปาคมิ.

สหสฺสเนตฺโต เทวินุโท
 เทวราชสิริโร
 สงฺฆิปิตฺวาน ตํ มคฺคํ
 ฆิปปี สวตฺถิมาคมิ.^๓

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นจอมเทพ ทรง
 ยังทิพยจักษุให้แจ่มใส คือพึงเห็น
 ตรวดดู ด้วยเหตุ(การณะ)ว่า (พระเถระ)
 ชื่อว่าปาละองค์นี้ เป็นผู้หนักในธรรม
 นั่งอยู่แล้วในป่า ยินดีแล้ว คือยินดียิ่ง
 แล้วในพระศาสนา.

ท้าวสหัสเนตรจอมเทพ ผู้ทรงสิริ
 แห่งเทวราช เสด็จมาแล้วโดยทันที
 เข้าไปหาพระจักษุपालเถระแล้ว.

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นจอมเทพ
 ผู้ทรงสิริแห่งเทวราช คือผู้ทรงซึ่งสิริ อัน
 ยังทิพยให้สำเร็จ เสด็จมาแล้วโดยทันที
 คือสูที่นั่นในขณะนั้น (ใกล้สำนัก) พระ
 จักษุบาล เข้าไปใกล้พระจักษุบาลนั้น
 (หมายความว่า) เข้าไปใกล้ปาลิตสามเณร
 (ด้วย).

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นจอมเทพ
 ผู้ทรงสิริแห่งเทวราช ย่นหนทางนั้น
 เสด็จมาถึงเมืองสาวัตถีพลัน.

^๑ ไป. ขณน ตตฺถ อาคนฺตฺวา.

^๒ ธ. ข. ๑/๑๖.

^๓ ธ. ข. ๑/๑๖.

เทวินโท สหสฺสเนตฺโต เทวราช-
สิริโร ตํ มคฺคํ สงฺฆิปิตฺวาน ฆิปฺปํ
สาวตฺถิมาคมิ.

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ
อุโป สมวิปากิโน
อธมฺโม นิรยํ เนติ
ธมฺโม ปาเปติ สุกฺคตี.^๑

ธมฺโม จ อธมฺโม จ อุโป สภาวา
สมวิปากิโน น หิ โหนติ. อธมฺโม
สตุเต นิรยํ เนติ ปาเปติ, ธมฺโม
สุคฺตี ปาเปติ.

ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นจอมเทพ
ผู้ทรงสิริแห่งเทวราช ย่นหนทางนั้น เสด็จ
มาถึงเมืองสาวตถิพลิน.

สภาพทั้งสอง คือธรรมและอธรรม
ให้ผลไม่เสมอกัน อธรรมย่อมนำไป
สู่นรก ธรรมย่อมนำให้ถึงสุคติ.

สภาพทั้งสอง คือธรรมและอธรรม
ย่อมมีผลเสมอกันหาไม่ได้. อธรรมย่อมนำ
สัตว์ คือย่อมนำสัตว์ให้ถึงนรก, ธรรม
ย่อมนำสัตว์ให้ถึงสุคติ(ภูมิเป็นที่ไปดี).

๒. มกุฏกมลทิวตฺถุ (๒)

อลงฺกโต มกุฏกมลทิวตฺถุ
มัลลภารี^๒ หริจฺนุทฺนุสฺสโท
พาหา ปคฺคยฺห กนฺทสิ
วณฺชฺฉเม ก็ ทุกฺขิตฺโต ตฺวนฺตฺติ.^๓

๒. เรื่องมกุฏกมลทิว (๒)

(พราหมณ์เห็นเทพบุตรที่จำแลงเป็นมาณพ
เมื่อจะถาม จึงกล่าวคาถาว่า)

(ดูกรมาณพ) ท่านประดับประดา
แล้ว เหมือนมกุฏกมลทิว มี
เครื่องทรง คือระเบียบยอดดอกไม้ มี
ตัวฟังด้วยจันทน์เหลือง กอดแขน

^๑ ธ. อ. ๑/๒๐.

^๒ ไป. มัลลภารี.

^๓ ธ. อ. ๑/๒๖.

รถปณฺชรสฺส จกุกฺคํ น วิญฺฐามิ น
 ลภามิ, อหํ เตน ทุกฺเขน ชีวิตํ มม
 ชีวิตํ **ชนิสฺสามิ** จชฺทเทสฺสามิ.

ไม่พบ คือยอมไม่ได้ซึ่งคู่แข่งล้นนั้น คือ
 คู่แข่งล้น แห่งเรือน แห่งรถนั้น, ข้าพเจ้า
 จักละ คือจักสละทิ้งชีวิต คือชีวิตของ
 ข้าพเจ้า เพราะทุกขนั้น.

(พราหมณ์ได้กล่าวกับมาณพนั้นว่า)

ไสวณฺณมยํ มณฺนิมยํ
 โลหมยํ อถ รุปียมยํ
 อาจิกฺข เม ภทฺทมาณว
 จกุกฺคํ ปฏฺิลภามิ เต.^๑

ดูกรมาณพผู้เจริญ ท่านจงบอกคู่
 แข่งล้นที่สำเร็จด้วยทอง สำเร็จ
 ด้วยแก้วมณี สำเร็จด้วยโลหะ
 หรือว่าสำเร็จด้วยเงินแก่ข้าพเจ้าเถิด
 ข้าพเจ้ารับรองจะให้ท่านได้เฉพาะ
 ซึ่งคู่แข่งล้น.

ไสวณฺณมยํ มณฺนิมยํ โลหมยํ อถ
 รุปียมยํ ยํ จกุกฺคํ ภทฺทมาณว โภ
 มาณว เม มยฺหํ ตํ การณํ **อาจิกฺข**
 อกฺขาหิ อหํ ตํ จกุกฺคํ เต ตฺยฺหํ
 ปฏฺิลภายามิ.

ดูกรมาณพผู้เจริญ คือดูกร
 ชายหนุ่มผู้เจริญ คู่แข่งล้นใดที่สำเร็จแล้ว
 ด้วยทอง สำเร็จแล้วด้วยแก้วมณี สำเร็จ
 แล้วด้วยโลหะ หรือว่าสำเร็จแล้วด้วยเงิน
 ท่านจงบอก คือจงบอกกล่าวซึ่งเหตุ
 นั้นแก่เรา คือแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะให้ท่าน
 คือให้ตัวท่านได้ซึ่งคู่แข่งล้นนั้น.

(มาณพกล่าวว่า)

จนฺทิมสฺริเยหิ เม อตฺถโก,
 เต เม เทหิติ ยาจิตฺโต.

ข้าพเจ้ามีความต้องการ ด้วย
 พระจันทร์และพระอาทิตย์ (ทั้งสอง

^๑ ฐ. อ. ๑/๒๗.

ไส มาณโว ตสฺส ปาวที
 จนุทิมสุริยา อุภยตฺถ ภาตโร
 โสวณฺณมโย รโถ มม
 เตน จกุกฺกุเคน โสภติ.^๑

โก พุราหมณ จนุทิมสุริเยหิ เม
 มม อตุโถ ปโยชนํ อตุถิ ตวํ
 นิปาตปุรณตฺถ เต เทว จนุทิมสุริเย
 ยาจิตฺโต มยจฺ เม มยหํ เทหิ. โส
 มาณโว วจันํ ตสฺส พุราหมณสฺส
 ปาวที กเถสิ, จนุทิมสุริยา อุภยา
 เอตฺถ โลกเก ภาตโร สภาตโร โหนติ,
 มม รโถ โสวณฺณมโย เตน จกุกฺกุเคน
 จนุทิมสุริเยน โสภติ.

ดวง) ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว โปรด
 ให้พระจันทร์และพระอาทิตย์ (ทั้ง
 สองดวง) นั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

มาณพนั้น กล่าวซ้ำแก่พราหมณ์
 นั้นว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์
 สองแสงเป็นคู่กัน (เป็นพี่น้องกัน)
 ในวิถีทั้งสอง(กลางคืนและกลางวัน)
 รถของข้าพเจ้า สำเร็จแล้วด้วยทอง
 ย่อมมดงามด้วยคู่แห่งลือนั้น.

ซ้ำแต่พราหมณ์ผู้เจริญ เรา คือ
 ข้าพเจ้ามีความต้องการ คือมีความ
 ประสงค์ ด้วยพระจันทร์และพระอาทิตย์
 ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้พระจันทร์
 และพระอาทิตย์ทั้งสองดวงแก่เรา คือแก่
 ข้าพเจ้า เต ศัพท์ มีอรรถเป็นนิบาตทำบท
 ให้เต็ม. มาณพนั้นกล่าวซ้ำ คือบอกแล้ว
 ซึ่งคำแก่พราหมณ์นั้น, พระจันทร์และ
 พระอาทิตย์ทั้งสองดวง สองแสงเป็น
 คู่กัน คือสองแสงร่วมกันในโลกนี้, รถของ
 ข้าพเจ้าสำเร็จแล้วด้วยทอง ย่อมมดงาม
 ด้วยคู่แห่งลือ คือพระจันทร์และ
 พระอาทิตย์นั้น.

^๑ ฎ. ข. ๑/๒๗.

(พราหมณ์พูดกับมาณพว่า)

พาโล โข ตวมสิ มาณว
โย ตวํ ปตฺถยเส อปฺตฺถิยํ
มณฺเฑามิ ตวํ มริสฺสสิ
น หิ ตวํ ลจฺฉสิ จนฺทิมสฺริเย.^๑

ดูกรรมาณพ ท่านใด ปราธนา
สิ่งที่ไม่ควรปราธนา ท่านนั้นเป็น
คนเขลา(พาล) แล ข้าพเจ้าสำคัญ
(เข้าใจ)ว่า ท่านจักตายเสียเปล่า
ท่านจักไม่ได้พระจันทร์และพระอาทิตย์
(ทั้งสอง)เลย.

มาณว ตวํ พาโล โข อสิ ภวสิ
โย ตวํ ปตฺถยเส จนฺทิมสฺริเย ปตฺถยสิ
อปฺตฺถิยํ^๒ ชเนหิ อปฺตฺถิยํ, อหํ ตวํ
มริสฺสสิ อิติ มณฺเฑามิ ตวํ จนฺทิมสฺริเย
น ลจฺฉสิ น ลภิสฺสสิ.

ดูกรรมาณพ ท่านใด ปราธนา
คือต้องการพระจันทร์และพระอาทิตย์
ชื่อว่าปราธนาสิ่งที่ไม่พึงปราธนา คือ
ยอมย้งสิ่งที่ไม่พึงปราธนาให้เกิดขึ้น
ท่าน(นั้น)เป็นคนเขลา(พาล)แล ย่อมเป็น
ได้แก่ยอมเป็นได้, ข้าพเจ้าย่อมสำคัญว่า
ท่านจักตายเปล่า ท่านจักไม่ได้ คือ
จักไม่ได้พระจันทร์และพระอาทิตย์.

(มาณพกล่าวเป็นคาถาว่า)

คมนาคนมฺปิ ทิสฺสติ
วณฺณธาดุ อุกฺเขตฺถ^๓ วิธิโย
เปโต กาลกโต น ทิสฺสติ
โก นีธ กนฺทตฺติ พาลุยตโร.

แม้การไปและการมา(ของพระจันทร์
และพระอาทิตย์) ก็ปรากฏอยู่ ธาดุ
คือรัศมี (แห่งพระจันทร์และพระ
อาทิตย์) ก็ปรากฏอยู่ในวิถีทั้งสอง

^๑ ฐ. อ. ๑/๒๗. จนฺทิมสฺริเย.

^๒ โป. อปฺตฺถิยํ.

^๓ ธรรมปทฎกถาจารย์ "อุกฺเขตฺถ วิธิยา"ติ ทิสฺสติ.

คมนาคนมปิ จนุทิมสุรียานํ โลก
ทิสฺสติ ปณฺณายติ **วณฺณธาทู** วณฺณรํสี,
 ตถา คมนวีถิโย จนุทิมสุรียานํ อุกฺเขตฺถ
 วีถิโย อิมสฺมี โลก **ทิสฺสนฺติ**, สฺตฺโต
 เปโต ปฺรโลกโต กาลกโต **น ทิสฺสติ** น
 ปณฺณายติ **ทฺวินฺนํ** โน อมฺหากํ **กนฺทตํ**,
 กนฺทนฺตํ ไรทนฺตํ อิมสฺมี โลก
 โก นโร พาลฺยตโร โหติ. โก นาม
 ปุคฺคโล โหติ.

คนที่ทำกาละ (ตาย) ละไปแล้ว
 ใครๆ ก็ไม่เห็น บรรดาเราทั้งสอง
 ผู้คร่ำครวญอยู่ในโลกนี้ ใครเป็น
 คนเขลากว่ากัน.

แม้การไปและการมาแห่งพระจันทร์
 และพระอาทิตย์ **ปรากฏอยู่** คือย่อม
 ปรากฏในโลก **ธาตุคือรัศมี** ได้แก่ รั้งสี่
 คือวรรณะ(แห่งพระจันทร์และพระอาทิตย์)
 ก็ปรากฏ, หนทางดำเนินไปแห่งพระจันทร์
 และพระอาทิตย์ คือวิถีทั้ง ๒ ก็เหมือน
 อย่างนั้น ย่อมปรากฏในโลกนี้, สัตว์ที่
ละไปแล้ว คือกระทำกาละแต่ปรโลก
ย่อมไม่ปรากฏ คือไม่ปรากฏอยู่
 บรรดาเราทั้ง ๒ คือบรรดาเราทั้งหลาย
 ผู้คร่ำครวญอยู่ **ใคร** คือนระ(คนไหน)
 ในโลกนี้ เป็นคนเขลากว่าเราทั้งหลาย
ผู้คร่ำครวญ คือผู้ร้องไห้อยู่. บุคคลชื่อไร
 ย่อมมี(ปรากฏในโลก).

(พราหมณ์กล่าวว่า)

สจฺจํ ไช วเทสิ มาณว
 อหเมว กนฺทตํ พาลฺยตโร
 จนุทํ วีย ทารโก รุทํ
 ปุตุตํ กาลกตํ ปิตฺถเย.^๑

ดูกรรมาณพ. ท่านพูดจริงทีเดียว
 บรรดาเราทั้งสอง ผู้คร่ำครวญอยู่
 ข้าพเจ้าเองเป็นคนเขลากว่า ข้าพ-
 เจ้าปรารถนา(อยากได้)บุตร ที่ทำ

^๑ ฎ. ข. ๑/๒๘.

มาณว สจฺจํ วจันํ โข วเทสิ
ทฺวิณฺณํ อมฺหากํ อหเมว พาลุยตโร จนฺทํ
วีย กุมารโก รุทํ โรทนฺโต, เอวเมว
ตถา อหํ ปุตฺตํ กาลกตํ อภิปตฺถเย
อภิปตฺถเยยามิ.

อาทิตฺตํ วต มํ สนฺตํ
สมตฺสิตฺตํ ปาวกํ
วารินา วีย โอสสิญฺจิ
สพฺพํ นิพฺพายเย ทฺร.^๑

มาณว ปุริเสน วีย ปาวกํ อคฺคิ
สมตฺสิตฺตํ อุตฺเทน สิตฺตํ อาทิตฺตํ สนฺตํ
สํวิชฺชมานํ วต, เอวเมว ตถา อาทิตฺตํ
สฺปุตฺตโสเก อาทิตฺตํ มํ อูปมาย
สงฺขาเตน เอวเมว ตถา ตฺวํ สนฺตํ
สํวิชฺชมานํ วารินา อุตฺเทน โอสสิญฺจิ.

กาละแล้ว(คืนมา) เหมือนทากร
ร้องให้อยากได้พระจันทร์ ฉะนั้น.

ดูกรรมาณพ ท่านย่ออมกล่าวคำจริง
แล บรรดาเราทั้งสอง ข้าพเจ้านั้นเองเป็น
คนเขลากว่า ข้าพเจ้าปรารถนา คือ
อยากได้ บุตรผู้กระทำกาละ (ตายไปแล้ว)
เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ คือโดยประการ
นั้น ดุจกุมารร้องไห้ คือ คร่ำครวญ
(อยากได้) พระจันทร์ ฉะนั้น.

(พราหมณ์กล่าวคาถาทั้งหลายว่า)

ท่านมารดข้าพเจ้าผู้อันไฟติดทั่วแล้ว
(ผู้ร้อนทั่วแล้ว) เหมือนบุคคลดับอยู่
ซึ่งไฟอันมีเชื้อที่ติดน้ำมันแล้ว ด้วย
น้ำ ท่านยังความกระวนกระวาย
ทั้งปวง ให้ดับได้.

ดูกรรมาณพ ท่านนั้นรดเราผู้ร้อนทั่ว
แล้ว ซึ่งมีอยู่ คือมีอยู่พร้อมหนอ ดุจ
บุรุษเอาน้ำรด (ดับ) ไฟอันมีเชื้อที่ติด
น้ำมัน (คือ) เราผู้ร้อนทั่วแล้ว ผู้ร้อน
ทั่วแล้วในเพราะความโศกถึงบุตรของตน
ด้วยการเปรียบเทียบ คือด้วยการนับ
เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ คือโดยประการ

^๑ ฎ. อ. ๑/๒๘.

ตุวิ สพุพิ ทริ มม ทริ นิพพาเปย
นิพพาเปยยาสิ.

นั่น (หมายความว่า ท่านรดเรา) ซึ่งมีอยู่
มีอยู่พร้อมด้วยวาริ คือด้วยน้ำ เหมือน
อย่างนั้นนั่นแหละ คือโดยประการนั้น.
ท่านยังความกระวนกระวายทั้งหมด
คือความกระวนกระวายของเราให้ดับ คือ
ฟังให้ดับ.

อพพุพิ^๑ วต เม สลล
โสภ หทยนิสสิตี
โย เม โสภปรตสสุ
ปุตตโสภ อปานุทิ.^๒

ท่านใดได้บรรเทาความโศกถึงบุตร
ของข้าพเจ้าผู้อันความโศกครอบงำ
แล้ว ลูกศร คือความโศกอัน
เสียดแทงหฤทัยของข้าพเจ้า(อันท่าน)
ถอนเสียแล้ว.

วต เม มม สลลโสภ โสภสงฆาตี
หทยนิสสิตี อพพุพิ เตน ตยา ลุญจิตตี
โย ตุวิ เม มม โสภปรตสสุ ปุตตโสภ
อชฺฌิเมตฺตริตสสุ ปุตตโสภ เม มม
ปุตตโสภ อปานุทิ อปนเนสิ.

ท่านใดได้บรรเทา คือนำไปปราศ
ความโศกถึงบุตรของข้าพเจ้า คือ
ของเรา ผู้อันความโศกครอบงำแล้ว
คือผู้อันโศกถึงบุตรท่วมทับแล้ว ได้แก่
ความโศกถึงบุตร ของข้าพเจ้า คือ
ของเรา ลูกศรคือความโศก กล่าวคือ
ความโศกอันเสียดแทงหฤทัย ของ
ข้าพเจ้า คือของเรา อันท่านนั้น
ถอนเสียแล้ว คือดึงออกเสียแล้ว.

^๑ ไป. อพพุพิ, อฏจ. อพพุพิ.

^๒ ธ. ข. ๑/๒๘.

สุวาทิ อพฺพหฺสฺสโลสุมิ
 สีสฺติภูโตสุมิ นิพฺพุโต
 น โสจามิ น โรทามิ
 ตว สุตฺวาน มาณว.^๑

माणว โส อหิ อพฺพหฺสฺสโล
 ตยา ลุณฺจิตฺสฺสโล อสุมิ ภวามิ อหิ
 สีสฺติภูโต นิพฺพุตฺสฺสโก อสุมิ ภวามิ อหิ
 ตว เต วจันฺติ สุตฺวาน มาณว น โข
 โสจามิ น โรทามิ.

เทวดา นฺสฺสิ คนฺธพฺโพ
 อาทฺฐ สกฺโก ปุริณฺทโท
 โก วา ตฺวํ กสฺส วา ปฺพุตฺโต
 กถิ ชาเนมฺม ตํ มยฺ.^๒

माणว ตฺวํ เทวดา นฺ อสิ ภวสิ
 คนฺธพฺโพ อาทฺฐ อถวา ตฺวํ สกฺโก
 ปุริณฺทโท ปฺเร ทานฺนํ ทโท อถวา ตฺวํ

ข้าพเจ้านั้นเป็นผู้มีลูกศร อันท่าน
 ถอนเสียแล้ว เป็นผู้เยือกเย็น
 ดับแล้ว ดูกรมาณพ ข้าพเจ้าไม่
 เสร้าโคก ไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟัง
 (ซึ่งคำ) ของท่าน.

ดูกรมาณพ เรานั้น เป็นผู้มีลูกศร
 อันท่านถอนแล้ว คือเป็นผู้มีลูกศร
 อันท่านดึงออกเสียแล้ว ย่อมเป็น คือ
 ย่อมเป็น ข้าพเจ้าเป็นผู้เยือกเย็น เป็นผู้มี
 ความโคกอันดับแล้ว ย่อมเป็น คือ
 ย่อมเป็น ดูกรมาณพ ข้าพเจ้าไม่เสร้าโคก
 แล ไม่ร้องไห้ เพราะฟังซึ่งคำของท่าน
 คือของตัวท่าน.

(พราหมณ์ถามว่า)

ท่านเป็นเทวดา หรือเป็นคนธรรพ์
 หรือเป็นท้าวสักกะปุรินททเทวราช
 ท่านเป็นใคร หรือเป็นบุตรของใคร
 ข้าพเจ้าจะรู้จักท่านอย่างไร.

ดูกรมาณพ ท่านเป็นเทวดา หรือ
 เป็นคนธรรพ์ ย่อมมี คือย่อมเป็น
 หรือว่า คือ (อถวา) หรืออีกอย่างหนึ่ง

^๑ ฎ. ข. ๑/๒๘.

^๒ ฎ. ข. ๑/๒๘.

โก กสุส ชนสุส วา ปุตโต อสิ มยํ ตํ
 ตูวํ ตว นามโคตตํ เยน การณน
 ชาเนมุ ชาเนยยาม กถิ เกน การณน.

ท่านเป็นท้าวสักกะ ปุรินททเทวราช คือ
 ผู้ให้ทานในกาลก่อน อีกอย่างหนึ่ง ท่าน
 เป็นใคร หรือว่าเป็นบุตรของใคร หรือ
 ของชนไหน ย่อมเป็น เราทั้งหลายจะรู้
 ฟังรู้ตัวท่าน คือท่าน ชื่อและโคตร
 ของท่าน ด้วยเหตุใด อย่างไร คือ
 ด้วยเหตุอะไร.

(มาณพบอกว่า)

ยญจ กนุทสิ ยญจ โรทสิ
 ปุตตํ อ่าพ้าหเน สยํ ทหิตวา
 สุวาทิ กุสลํ กริตวาน กมฺมํ
 ติทธานิ สหพยตํ ปตฺโต.^๑

ท่านเผาบุตรในป่าช้าเองแล้ว ย่อม
 คร่ำครวญ และร้องไห้ถึงบุตรคนใด
 บุตรคนนั้น คือข้าพเจ้า กระทำ
 กุศลกรรมแล้ว ถึงความเป็นสหาย
 ของเหล่าเทพชั้นไตรทศ.

เห พราหมณ ตูวํ ปุตตํ นิสุสาย
 อ่าพ้าหเน สยํ ทหิตวา ยํ ปุตตํ นิสุสาย
 กนุทสิ โรทสิ สุวาทิ โส อหํ น อญโณ
 กุสลกมฺมํ กริตวา ติทธานิ สหพยตํ
 ติทสปุเร จิตานํ เทวานํ สนฺติเก ปตฺโต
 อสมิ ภวามิ.

เฮ้ ! พราหมณ์ ท่านอาศัยบุตร
 เผา(บุตร)ในป่าช้าเอง ย่อมคร่ำครวญ
 ร้องไห้ เพราะอาศัยบุตรคนใด (สุวาทิ)
 บุตรนั้นคือข้าพเจ้า คือบุตรคนนั้น ก็คือ
 เรามิใช่บุคคลอื่น กระทำกุศลกรรมแล้ว
 เป็นผู้ถึงความเป็นสหายแห่งเทพเหล่า
 ไตรทศ คือในสำนักแห่งเหล่าเทพผู้ดำรง
 อยู่ในไตรทศบุรี ย่อมมี คือย่อมเป็น.

^๑ ธ. อ. ๑/๒๙.

อปป์ วา พหุ วา นาทุทสาม
 ทานํ ททนต์สุส สเก อคาเร
 อุโปสถกมฺมํ วา ตาทิสํ
 เกน กมฺเมน คโตสิ เทวโลกิ.^๑

हे मानव ओं समन्पुत्राहमनानि
 तानि अप्पि वा प्पु वा तत्तन्तुसु त्व
 सके अकारे सककेहे नानात्तुसाम न
 प्तुसाम अत्ता त्तत्तिसं उप्तुसत्तुगम्मं त्व
 नानात्तुसाम तुवं केन पुण्णुकम्मेन
 तेवलकिं कत्ति पत्तुत्ति अत्ति केन कम्मेन
 होत्ति.

आपातिगोहिं तुक्खित्तं किलानि
 आत्तरुत्तुत्तुत्ति सके निवेसने
 पुत्तुत्ति वित्तरत्ति वित्तिण्णुकत्तुत्ति
 अत्तुत्तुत्ति सुत्ति अत्तिण्णुकत्तुत्ति.^๒

(พราหมณ์กล่าวว่า)

เมื่อท่านให้ทานน้อยหรือมากในเรือน
 ของตนหรือรักษาอุโบสถกรรมเช่นนั้น
 อยู่ ข้าพเจ้าย่อมไม่เห็น ท่านเป็น
 ผู้ไปสู่เทวโลกได้ เพราะกรรมอะไร.

เฮ้ย! มานพ เมื่อท่านให้อยู่ซึ่ง
 ทานน้อยหรือมากแก่สมณะและพราหมณ์
 ทั้งหลาย ย่อมไม่เห็น คือย่อมไม่พบ
 ในเรือนของตน คือในเคหะของตน
 อีกอย่างหนึ่ง เราจะไม่เห็นอุโบสถกรรม
 เช่นนั้นของท่าน ท่านเป็นผู้ไป คือเป็น
 ผู้ถึงเทวโลกเพราะกรรมอะไรย่อมเป็น
 คือย่อมมี เพราะกรรมอะไร.

(มาณพกล่าวว่า)

ข้าพเจ้าเป็นผู้มีโรคเบียดเบียน เป็น
 ผู้ถึงทุกข์ เป็นผู้เจ็บไข้ เป็นผู้มีรูป
 (กาย) กระสับกระส่ายอยู่ในที่อยู่
 (เรือน)ของตน ข้าพเจ้าได้เห็น
 พระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากกิเลสธุลี
 ข้ามพ้นความสงสัยเสียได้ เสด็จไป
 ดีแล้ว ผู้มีพระปัญญาไม่ทราวม.

^๑ ฎ. อ. ๑/๒๙.

^๒ ฎ. อ. ๑/๒๙.

(พราหมณ์ เมื่อจะประกาศปีตินั้น
จึงกล่าวว่่า)

อจุฉริยํ วัต อพุกตํ
อณฺชลิกมฺมสุส อยมํทีโส วิปาโก
อหฺมปิ มุทิตมโน^๑ ปสนฺนจิตฺโต
อชฺเชว พุทฺธํ สรณํ วชามิ.^๒

นำอัศจรรยั้หนอ นำประหลาดหนอ
วิบาก(ผล)ของอัณฺชลิกกรรมนี้ เป็น
ไปได้เช่นนี้ แม้ข้าพเจ้าก็มีใจ
เบิกบานแล้ว มีจิตเลื่อมใสแล้ว
ขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ ใน
วันนี้แล.

โก วัต อจุฉริยํ อพุกตํ โหติ
โลเก อยํ วิปาโก อยํ ผลิ อิติโส
เอวรฺุโป อณฺชลิกมฺมสุส โหติ, อหฺมปิ
ปมุทิตมโน ปสนฺนจิตฺโต อชฺเชว อิมสฺมิ
โลเก พุทฺธํ สรณํ อุตฺตมสรณํ วชามิ
คจฺฉามิ ชานามิ.

ท่านผู้เจริญ เรื่องที่นำอัศจรรยั้หนอ
นำประหลาดหนอ มีอยู่ในโลก วิบากนี้
คือผลนี้ของอัณฺชลิกกรรม เป็นเช่นนี้ คือ
มีอย่างนี้เป็นรูป, แม้ข้าพเจ้าก็มีใจ
เบิกบานทั่วแล้ว มีจิตเลื่อมใสแล้ว ขอถึง
คือจะถึง จะรู้พระพุทธเจ้าว่า เป็นสรณะ
คือว่าเป็นสรณะอันสูงสุด ในวันนี้แล
คือในโลกนี้.

(มาณพได้กล่าวตอบเขาว่่า)

อชฺเชว พุทฺธํ สรณํ วชามิ
ธมฺมญฺจ สัมมญฺจ ปสนฺนจิตฺโต
ตเถว สิग्ขาปทานิ ปญฺจ
อชฺชนฺนํสุลลานิ สมากิยสุส.^๓

ท่านจงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสแล้ว จง
ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และ
พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ในวันนี้แล
ท่านจง (เป็นผู้มีจิตเลื่อมใส)

^๑ โป. ปมุทิตมโน.

^๒ ติ. อ. ๑/๓๐.

^๓ ติ. อ. ๑/๓๐.

พราหมณ์ **อชฺเชว** อิมสุมิ โลก
 พุทฺธํ **สรณํ** อุตฺตมสรณํ **วราหิ** คจฺฉาหิ
 ปสนฺนจิตฺโต ธมฺมสํสํ ตเถว สิกฺขาปทานิ
 อชฺณตฺถมุคฺคฺลาณี **สมาทียสฺสุ** รกฺขสฺสุ.

ปาณาติปาตา **วิรมสฺสุ** ชิปปิ
 โลก อทินฺนํ **ปริวชฺชยสฺสุ**
 อมชฺชไป โน จ มุสา ภณฺหาหิ
 สเกน ทาเรน จ โหหิ ตฺฎฺฐโห.^๑

เห พราหมณ์ ปาณาติปาตา ชิปปิ
วิรมสฺสุ วิรมาหิ, ตฺวํ ธนํ **โลก**
 โลกสุมิ อทินฺนํ สามิเกน **ปริวชฺชยสฺสุ**
 ปริวชฺชยาหิ. ตฺวํ **อมชฺชไป** มชฺชํ มา
 ปิวาหิ โน มุสา วจฺนํ ภณฺหาหิ. ตว
 สเกน ทาเรน ตฺฎฺฐโห โหหิ.

สมาทานสิกขาบท ๕ อย่าให้ขาด
 ทำลาย เหมือนอย่างนั้นนั่นแล.

พราหมณ์ ท่านจงเป็นผู้มีจิต
 เลื่อมใสแล้ว ถึง คือเข้าถึงพระพุทธเจ้า
 พระธรรม และพระสงฆ์ **ว่าเป็นสรณะ**
 คือว่าเป็นสรณะอันสูงสุดในวันนี้แล คือ
 ในโลกนี้ ท่านจง (เป็นผู้มีจิตเลื่อมใส)
สมาทาน คือรักษาสิกขาบททั้งหลาย
 มิให้ขาดทำลาย เหมือนอย่างนั้นนั่นแล.

ท่านจงรีบเว้นจากปาณาติบาต(การ
 ฆ่าสัตว์) จงเว้นสิ่งของที่เจ้าของยัง
 ไม่ให้ในโลก จงงดดื่มน้ำเมา จง
 อย่าพูดปด และจงเป็นผู้ยินดี
 (เต็มใจ) ด้วยภรรยาของตน.

เฮ้! พราหมณ์ ท่านจงเว้น คือ
 จงงดเว้นจากปาณาติบาตพลัน, ท่าน
 จงเว้นขาด คือจงเว้นรอบ ซึ่งทรัพย์ที่
 เจ้าของยังไม่ให้ในโลก คือในมนุษยโลก.
 ท่านจงงดดื่มน้ำเมา คือจงอย่าดื่มน้ำเมา
 จงอย่าพูดคำเท็จ (และ)ท่านจงเป็นผู้ยินดี
 ด้วยภรรยาของตน.

^๑ ติ. ข. ๑/๓๐.

(พราหมณ์ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า)

อตถกาโมสิ เม ยกข
 หิตกาโมสิ เทวเต
 กโรมิ ตฺยหํ วจัน
 ตฺวมสิ อัจริโย มม.^๑

ดูกรยักร์ ท่านเป็นผู้ใคร่ประโยชน์
 แก่ข้าพเจ้า ดูกรเทพยดา ท่านเป็น
 ผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูล (แก่ข้าพเจ้า)
 ข้าพเจ้าจะกระทำ (ตาม) คำของ
 ท่าน ขอท่าน จงเป็นอาจารย์
 ของข้าพเจ้า.

โภ ยกข ตฺวํ อตถกาโม เม มม
 อตถกโร, เทวเต ตฺวํ หิตกาโม มม
 หิตกโร อสิ, อหํ ตฺยหํ วจัน กโรมิ
 อนุกฤษฺสามิ, ตฺวํ มม อัจริโย อสิ
 ภวสิ.

ดูกรยักร์ผู้เจริญ ท่านเป็นผู้ใคร่
 ประโยชน์ คือเป็นผู้กระทำประโยชน์
 แก่ข้าพเจ้าคือแก่เรา, ดูกรเทพยดา ท่าน
 เป็นผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูล คือเป็น
 ผู้กระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ข้าพเจ้า
 ย่อมเป็น, ข้าพเจ้าจะกระทำ คือจัก
 กระทำตามคำของท่าน, ขอท่านจงเป็น
 อาจารย์ของข้าพเจ้า จงเป็น คือย่อมเป็น.

อุเปมิ สรณํ พุทฺธํ
 ธมฺมญฺจาปี อนุตฺตรํ
 สัมมญฺจ นรเทวสฺส
 คจฺฉามิ สรณํ อหํ.^๒

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็น
 สรณะด้วย ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรม
 ว่าเป็นสรณะด้วย ข้าพเจ้าขอถึง
 พระสงฆ์ ผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
 ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์(พิเศษ)
 ดุจเทพยดาว่าเป็นสรณะด้วย.

^๑ ธิ. ข. ๑/๓๐.

^๒ ธิ. ข. ๑/๓๐.

(พระศาสดา ตรัสคาถาว่า)

อภิกุณฺเฑน วณฺเณน
 ยา ตฺวํ ติฏฺฐสฺสึ เทเวเต
 โอภาเสนฺตึ ทิสฺสา สพฺพทา
 โอสฺสึ วีย ตารกา.^๑

ดูกรเทพยดาท่านมีวรรณะ(มีสีกาย)
 งามยิ่งนัก ยืนทำทิศทั้งปวงให้
 สว่างไสวอยู่ เหมือนดาวประจำรุ่ง
 (ดาวรักษารอค).

โก เทเวเต ยา ตฺวํ วณฺเณน
 ตว วณฺเณน อภิกุณฺเฑน อติสุนฺทเรน
 อิมสฺมึ จาเน ติฏฺฐสฺสึ โอสฺสึ วีย
 ตารกา สพฺพทา ทิสฺสา โอภาเสนฺตึ.
 โอสฺสึ วีย อากาเส ติฏฺฐสฺสึ, เทเวเต
 เอวํ ตถา ตฺวํ อหํ ตํ ตฺวํ ปุจฺฉามิ
 ตฺวํ มนุสฺสญฺโต ปุณฺณํ มหानุภาวํ
 อกาสิ ก็ ปุณฺณํ ไหติ.

ดูกรเทพยดาผู้เจริญ ท่านมีวรรณะ
 (มีสีกาย) คือวรรณะของท่านงามยิ่งนัก
 คือองดงามยิ่ง ยืนทำทิศทั้งปวงให้
 สว่างไสวอยู่ ณ สถานที่นี้ ดุจดาว
 ประจำรุ่ง. ท่านยืนอยู่บนอากาศดุจดาว
 ประจำรุ่ง, สองทิศทั้งปวงให้สว่างอยู่
 ดุจดาวประจำรุ่ง ดูกรเทพยดา ท่าน
 (ยืนเด่นอยู่) เหมือนอย่างนั้น คือ
 เหมือนฉันนั้น ข้าพเจ้าจะถามท่าน คือ
 ตัวท่านว่า ท่าน(ในขณะ)ที่เป็นมนุษย์
 ได้กระทำความบุญที่มีอนุภาพมาก (อะไร) ไฉน
 (คือ) มีบุญอะไร.

^๑ วิ. ข. ๑/๓๒.

โก นารท **ชมพูทีปสุต** ชมพูทีป-
 ตเล **กมฺมนฺตา** ชนา นปฺปวตฺตนฺติ เกน
 การณน อยํ โลกโก ตเมน อนฺธกาโร
 ภูโต, ตฺวํ ตํ การณํ มया ปุจฺฉิตฺ เม
 มยฺหํ **อกุขาหิ** กเถหิ.

อกุโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ
 อชินิ มํ อหาสิ เม
 เย จ ตํ อุปนยฺหฺนฺติ
 เวริ เตสํ น สมฺมตฺติ.
 อกุโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ
 อชินิ มํ อหาสิ เม
 เย จ ตํ นฺอุปนยฺหฺนฺติ
 เวริ เตสุปฺสมฺมตฺติ.^๑

อยํ ปุคฺคโล จ **อกุโกจฺฉิ** อกุโกสิ
 มํ **อวธิ** มํ อชินิ มํ อหาสิ เม มม
 ธนํ **อหาสิ** คณฺหีติ เย ชนา ตํ เวริ
 อุปนยฺหฺนฺติ พนฺธนฺติ อิติ เตน การณน
 เตสํ ชนानํ เวริ น สมฺมตฺติ. เย จ

ข้าแต่ท่านนารทะ ผู้เจริญ ชน
 ทั้งหลายผู้มีการงาน (ผู้ประกอบกรงาน)
 ของชาวชมพูทวีป คือบนพื้นชมพูทวีป
 ย่อมเป็นไปไม่ได้ โลกนี้เป็นโลกอันธการ
 ด้วยความมืด เพราะเหตุไร, ท่าน อัน
 ข้าพเจ้าถามแล้ว **ได้โปรดบอก** คือ
 จงบอกซึ่งเหตุอันนั้นแก่เรา คือแก่ข้าพเจ้า.

(พระศาสดา ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า)

ก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธ
 นั้นว่า ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ดีเรา
 ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของ
 ของเรา เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่
 ระงับได้. ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไป
 ผูกความโกรธนั้นว่า ผู้โน้นได้ด่าเรา
 ผู้โน้นได้ดีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา
 ผู้โน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เรา เวรของชน
 เหล่านั้น ย่อมระงับได้.

ชนทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเข้าไปผูก
 คือย่อมผูกเวรนั้นไว้ว่า บุคคลนี้ ได้ด่า
 คือได้ว่าเรา (บุคคลนี้) ได้ดีเรา (บุคคลนี้)
 ได้ชนะเรา (บุคคลนี้) ได้ขโมยสิ่งของ ๆ
 เรา **คือได้ลัก** ได้แก่ ถือเอาทรัพย์ของเรา

^๑ ข. ๕. ๒๕/๑๑/๑๕.

ชนา เวิร์ น อุปนยุหนุติ น พนุหนุติ
อิตติ ตั เวิร์ เตส ชน่าน์ อุปสมุมติ.

ดังนี้ เพราะเหตุ นั้น คือด้วยเหตุ นั้น
เวรของชนทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่
สงบระงับได้. ส่วนชนเหล่าใด ย่อมไม่
เข้าไปผูก คือย่อมไม่ผูกเวรไว้ เพราะ
เหตุ นั้น เวนั้นของชนเหล่านั้น ย่อม
เข้าไปสงบ.

๔. กาลียกฺขินิยา อุปฺปตฺติวตฺตถุ (๔)

น หิ เวเรน เวรานิ
สมฺมุนฺตีธ กุทาจนํ
อเวเรน จ สมฺมุนฺติ
เอส ธมฺโม สนนฺตโน.^๑

เวรานิ ปญฺจวิธเวรานิ เวเรน
(น) สมฺมุนฺติ น หิ โหนฺติ กุทาจนํ
กิสฺสูมี กาเล ปญฺจวิธเวรานิ อเวเรน
สมฺมุนฺติ เอส ธมฺโม เอส อุปสมนสฺภาโว
สนนฺตโน โปราณกธฺมมานํ พุทฺธปจฺเจก-
พุทฺธชึณฺนาสวานํ มคฺโค โหติ.

๔. เรื่องความเกิดขึ้นของ นางกาลียักษิณี (๔)

(พระศาสดา ตรัสพระคาถาว่า)

ในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้
ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย ก็แต่ว่า
(เวรทั้งหลาย) ย่อมระงับได้ด้วย
ความไม่มีเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า.

ในกาลไหน ๆ คือ ในกาลไร ๆ
เวรทั้งหลาย คือเวร ๕ อย่าง ย่อมไม่
ระงับ คือย่อมไม่มี ด้วยเวร (แต่ว่า) เวร
๕ อย่าง ย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร
ธรรมนี้ คือสภาวะที่เข้าไปสงบระงับนี้
เป็นของเก่า คือเป็นหนทางของ

^๑ พุ. ธ. ๒๕/๑๑/๑๕.

พระพุทธเจ้า. พระปัจเจกพุทธเจ้า และ
พระชีนาสพทั้งหลาย ผู้มีธรรมเป็น
ของเก่า.

๕. โกสมพิกวตฺถุ

(๕)

สเจ ลภถ นิปกํ สหายํ
สทธีจรั สาธุวิหาริ ธีริ
อภิกุญฺย สพฺพานิ ปริสุสฺยานิ
จเรยฺย เตนตฺตมโน สตีมา.^๑

สติมา ปุคฺคโล อตฺตมโน
โสมนสฺสปปตฺโต สหายํ นิปกํ ปญฺญํ

๕. เรื่องของพระภิกษุ

ชาวเมืองโกสัมพี (๕)

(พระศาสดาตรัส ๓ พระคาถา ใน
นาควรรคว่า)

ถ้าบุคคลพึงได้สหาย ผู้มีปัญญา
เป็นเครื่องรักษาตน มีปัญญาเป็น
เครื่องทรงจำ ผู้มีคุณธรรมเป็น
เครื่องอยู่ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
ผู้เที่ยวไปด้วยกันไสร้ (บุคคลผู้ได้
สหายเห็นปานนั้น) พึงมีใจเป็น
ของตนเอง (มีใจยินดี) มีสติพึง
ครอบงำอันตรายที่คอยเบียดเบียน
ทั้งหลาย ทั้งปวง เที่ยวไปกับสหาย
นั้น.

ถ้าหากบุคคลผู้มีสติ มีใจเป็น
ของตนเอง (มีใจยินดี) คือถึงความ

^๑ ธ. ข. ๑/๕๗.

สทุธิจรั สาทูหวารี ธิรั ธิวจิตต์ สเจ
ลภถ สพุพานิ ปริสุสยานิ อภิกุยตุวา
จเรยย.

โน เจ ลภถ นิปกั สหาย
สทุธิจรั สาทูหวารี ธิรั
ราชาว ฐุจรั วิชิตต์ ปหาย
เอโก จเร มาตงุครณูเวยว นาโค.^๑

โย สหาย นิปกั ปญญา
สมนุณาคัต สทุธิจรั สาทูหวารี ธิรั โน
เจ ลภถ เอกโกว จเร จเรยย,
ราชาว ราชา อิว ยถา ราชา ฐุจรั
สกรฐุจรั วิชิตต์ สมานั ปหาย จขุเทตฺวา,

โสมนัส ฟิงได้สหาย ผู้มีปัญญา
เป็นเครื่องรักษาตน ผู้เที่ยวไปด้วยกัน
ผู้มีคุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ยังประโยชน์
ให้สำเร็จ ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ
ได้แก่ ผู้มีจิตมั่นคง(บุคคลผู้ได้สหายเห็น
ปานนั้น) ฟิงครอบงำอันตราย ที่คอย
เบียดเบียนทั้งหลายทั้งปวง เที่ยวไป.

ถ้าบุคคลไม่ได้สหาย ผู้มีปัญญา
เป็นเครื่องรักษาตน มีปัญญาเป็น
เครื่องทรงจำ มีคุณธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ผู้เที่ยวไป
ด้วยกันไซ้ บุคคลนั้น ฟิงเป็น
ผู้เดียวเที่ยวไป เหมือนพระราชา
ผู้ทรงละแวงแคว้นที่พระองค์ทรงชำระ
แล้ว เสด็จอยู่แต่พระองค์เดียว
ฉะนั้น (และ) เหมือนพญาช้าง
ชื่อมาตังคะ เที่ยวไปอยู่ในราวป่า
แต่เชือกเดียว ฉะนั้น.

หากว่า บุคคลใด ไม่ฟิงได้สหาย
ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน คือผู้
ประกอบพร้อมด้วยปัญญา ผู้เที่ยวไป
ด้วยกัน ผู้มีคุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ ผู้มีปัญญาเป็นเครื่อง

^๑ ธิ. อ. ๑/๕๗.

นาโคว ยถา นาโค มาตงฺครณฺเณ
 หตฺถิคนฺนิ ปหาย จฺจฺจฺเตตฺวา เอกโกว
 จเร จเรยฺย.

ทรงจำ (บุคคลนั้น) พึงเป็นผู้เดียวเที่ยว
 เที่ยวไป คือพึงท่องเที่ยวไป เพียงดัง
 พระราชา คือดุจพระราชา ได้แก่เหมือน
 พระราชา ทรงละ คือทรงทอดทิ้ง
 แว่นแคว้น คือแว่นแคว้นของพระองค์
 ที่พระองค์ทรงชนะแล้ว (เสด็จอยู่แต่
 พระองค์เดียว ฉะนั้น) (และ) เพียงดัง
 พญาช้าง คือเหมือนพญาช้างชื่อมาตังคะ
 ละ คือทอดทิ้งโขลงช้าง พึงเป็นผู้เดียว
 เที่ยวไป คือท่องเที่ยวไปในราวป่า
 ฉะนั้น.

เอกสฺส จริตฺติ เสยฺโย,
 นตฺถิ พาเล สหายตา
 เอโก จเร น จ ปาปานิ กยิรา
 อปฺปิสฺสุสฺสุโก มาตงฺครณฺเณว นาโค.^๑

การเที่ยวไป ของบุคคลคนเดียว
 ประเสริฐกว่า ความเป็นสหายไม่มี
 ในเพราะชนพาล (บุคคลผู้ไม่ได้
 สหายเห็นปานนั้น ควรมีความ
 ขวนขวายน้อย) พึงเป็นผู้เดียว
 เที่ยวไป และไม่พึงทำบาปทั้งหลาย
 เหมือนพญาช้างชื่อมาตังคะ ตัวมี
 ความขวนขวายน้อย เที่ยวไปใน
 ราวป่าแต่ผู้เดียว ฉะนั้น.

เอกสฺส จริตฺติ เอกสฺส ปุคฺคสฺส
 คมนฺนิ เสยฺโย, นตฺถิ พาเล สหายตา
 สหายภาโว พาเล นตฺถิ เอโก จเร

การเที่ยวไปของบุคคลคนเดียว
 คือการไปของบุคคลคนเดียวประเสริฐกว่า,
 ความเป็นสหายไม่มีในเพราะชนพาล

^๑ ฎ. อ. ๑/๕๗.

เตสั เมธคา กลหา **สมมุนติ**
อุปสมมุนติ.

ยอมปฏิบัติ เพื่อความสงบระงับความ
หมายมั่น คือความทะเลาะ ความ
หมายมั่น คือ ความทะเลาะของชน
ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสงบ คือยอม
เข้าไปสงบระงับ เพราะการปฏิบัติ
ของชนพวกนั้น คือเพราะเหตุนั้น.

๖. จุลลกาลมหากาลวตฺต (๖)

อนิจจา วต สงฺขารา
อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ
เตสั วุปฺสโม สุขิ.^๑

สพฺเพ สงฺขารา รูปฺกฺขนฺธาทโย
อนิจจา อุปฺปาทวยธมฺมิโน วต สภาวโต
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสั สงฺขารานํ
วุปฺสโม สุขิ สุขฺปฺตฺโต โหติ.

๖. เรื่องจุลลกาลมหากาล (๖)

(พระมหากาลเถระกล่าวคาถาว่า)

สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ มี
ความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา
เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบ
แห่งสังขารเหล่านั้น เป็นสุข.

สังขารทั้งหลาย คือขันธ์ทั้งหลาย
มีรูปขันธ์เป็นต้นทั้งปวง ไม่เที่ยง มีอัน
เกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดาหนอ
เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปตามสภาพ
ความสงบแห่งสังขารทั้งหลาย เหล่านั้น
เป็นสุข คือเป็นสภาพที่ถึงความสุข
ยอมเป็น.

^๑ ฎ. อ. ๑/๖๕.

(พระศาสดา ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า)

สุภานุปสุสี วิหรนุตติ
อินฺทุริเยสุ อสฺสูตติ
โกชนมฺหิ อมตฺตณฺณํ
กุสฺสีตติ หีนวฺริยํ
ตํ เว ปสฺสเหตี มาโร
วาโต รุกฺขํว ทฺพฺพลํ.^๑

มารย่อมรังควาน บุคคลผู้ตามเห็น
อารมณ์ว่างาม ไม่สำรวจในอินทรีย์
ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ
เกี้ยวคร้าน มีความเพียรเลวทราม
อยู่ นั้นแล เหมือนต้นไม้ที่มีกำลัง
ไม่แข็งแรงลมรังควานได้ ฉะนั้น.

มาโร กิเลสฺมาโร สุภานุปสุสี
สุภรूपิ อณฺุปสุสี อินฺทุริเยสุ ฉสุ จกฺขาทีสุ
อสฺสูตติ โกชนมฺหิ อมตฺตณฺณํ กุสฺสีตติ
หีนวฺริยํ ตํ เอวรूपิ ภิกฺขเว ปสฺสเหตี^๒
อภิกฺวติ อชฺุณฺเฒตฺถรติ, วาโต พลววาโต
รุกฺขํ ทฺพฺพลํ ปหรนฺุโต ปาเตติ อิว,
เอวเมว ตถา ภิกฺขุ ทฺพฺพลํ กิเลสฺมาโร.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย มาร คือ
กิเลสมาร ย่อมรังควาน คือ ครอบงำ
ได้แก่ท่อมทับ ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม
คือผู้ตามเห็นรูปว่างาม ผู้ไม่สำรวจแล้ว
ในอินทรีย์ทั้งหลาย คือ ในอินทรีย์ ๖
มีจักขุเป็นต้น ไม่รู้ประมาณในโภชนะ
เกี้ยวคร้าน มีความเพียรเลวทราม มี
อย่างนี้เป็นรูปนั้น, กิเลสมาร ย่อม
รังควานภิกษุผู้มีกำลังทรามเพียงดังลม
คือลมที่มีกำลัง (ลมแรง) หอบเอาต้นไม้
ที่มีกำลังไม่แข็งแรงให้ตกไป ฉะนั้น.
เหมือนจันนั้นนั้นเทียว คือ จันนั้น.

อสุภานุปสุสี วิหรนุตติ
อินฺทุริเยสุ สฺสูตติ

บุคคล ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งาม
สำรวจดีแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย

ธรรมบทวรรค ๒-ท.-๓

^๑ ขุ. ติ. ๒๕/๑๑/๑๖.

^๒ ไป. ปสฺสเหตี.

โกชนมฺหิ จ มตฺตณฺณํ
 สทฺธํ อารทฺธวีนํ
 ตํ เว นปฺปสทฺติ มาโร
 วาโต เสลํ ว ปพฺพตํ.^๑

มาโร ยํ ภิกขุํ วิหฺรณฺตํ พุทฺธสฺสเน
 อินฺทฺริเยสฺส สฺสํวตํ สฺสฺมจฺจ สํวตํ โภชนมฺหิ
 จ มตฺตณฺณํ ปมาณชานนสีลํ สทฺธํ
 อารทฺธวีนํ อสุภานุปสฺสี อสุภรूपิ
 อปสฺสนสีลํ, เหวรูปิ ภิกขุํ ปพฺพตํ อิว
 ปพฺพตํ เสลํ เอกคฺฆนํ สมิรฺนฺโต น
 กปฺเปติ น จลติ, เหวเมว ตถา ภิกขุํ
 มาโร นปฺปสทฺติ น อภิกวติ น
 อชฺโฌตฺถรติ.

ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ผู้มีศรัทธา
 ผู้ปรารถนาความเพียรอยู่นั้นแล มาร
 ย่อมไม่รังควาน เปรียบเหมือน
 ภูเขาหิน ลมรังควานไม่ได้ ฉะนั้น.

มารย่อมไม่รังควาน คือย่อมไม่
 ครอบงำ ได้แก่อย่อมไม่ท่วมทับภิกษุใด
 ผู้อยู่ในพุทธศาสนา ผู้สำรวมดีแล้ว คือ
 ผู้สำรวมด้วยดีในอินทรีย์ทั้งหลาย ผู้รู้
 ประมาณ คือ มีปกติรู้ประมาณใน
 โภชนะ ผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียร
 ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งาม คือ ผู้มี
 ปกติเห็นรูปว่าไม่งาม, มารย่อมไม่
 รังควาน คือย่อมไม่ย่ำยี ได้แก่อย่อมไม่
 ท่วมทับ ภิกษุเห็นปานนั้น คือภิกษุ(นั้น)
 เหมือนภูเขา คือเหมือนภูเขาหิน
 ที่แห่งที่บ ถูกลมกระทบ ย่อมไม่หวั่นไหว
 ย่อมไม่เคลื่อนไหว (ฉันใด), ฉะนั้น
 นั้นเทียว คือ ฉะนั้น

^๑ พ. ฎ. ๒๕/๑๑/๑๖.

๗. เทวทัตวาท (๗)

อนิกกุสาโว กาสาวัง
 โย วตถัง ปริทเทสสุติ
 อเปโต ทมสจฺเจน
 น โส กาสาวมรหติ.^๑

โย ปุคฺคโล อนิกกุสาโว อชฺชชิต-
 ราคาทิกสาโว วตถัง กาสาวัง กสาเวน
 วตถัง ปริทเทสสุติ นิวาเสติ ทมสจฺเจน
 อเปโต อปคโต น โส กาสาวมรหติ
 โส ปุคฺคโล กาสาวัง กาสาววตถัง
 ปริทหิตุํ นิวาเสตุํ ปารุปีตุํ น อรหติ
 น ยุตฺโต ภวติ.

โย จ วนฺตกสาวสุส
 สีเลสฺสุ สฺขสมานฺหิตอ
 อูเปโต ทมสจฺเจน
 ส เว กาสาวมรหติ.^๒

๗. เรื่องพระเทวทัต (๗)

(พระศาสดา ได้ตรัสพระคาถาทั้งหลาย
 เหล่านี้ว่า)

ผู้ใด มีกิเลสดูจน้ำฝาดยังไม่ออก
 ปราศจากทมะและสัจจะ จักนุ่งห่ม
 ผ้ากาสาวะ ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่ม
 ผ้ากาสาวะ.

บุคคลใด มีกิเลสดูจน้ำฝาดยังไม่ออก
 คือมีกิเลสดูจน้ำฝาดมีรากะเป็นต้น ยัง
 ไม่สลัดทิ้ง ปราศจาก คือไปปราศจาก
 ทมะและสัจจะ จักนุ่งห่ม คือจะนุ่งผ้า
 กาสาวะ คืออันเขาย้อมด้วยน้ำฝาด
 บุคคลนั้น ย่อมไม่ควร (เพื่ออันนุ่งห่ม)
 ผ้ากาสาวะ คือว่าบุคคล นั้น ย่อม
 ไม่ควร คือ เป็นผู้ไม่ควร เพื่ออันนุ่งห่ม
 (คือ) เพื่ออันนุ่ง เพื่ออันห่มผ้ากาสาวะ
 คือผ้าอันย้อมด้วยน้ำฝาด.

ส่วนผู้ใด พึงเป็นผู้มีกิเลสดูจน้ำฝาด
 อันคายแล้ว ตั้งมั่นดีแล้วในศีล
 ทั้งหลาย ประกอบด้วยทมะและ
 สัจจะ ผู้นั้นแลย่อมควรนุ่งห่มผ้า
 กาสาวะ.

^๑ ขุ. ติ. ๒๕/๑๑/๑๖.

^๒ ขุ. ติ. ๒๕/๑๑/๑๖.

โย จ วนุตกสาวรส อทตติกสาโว
 สีเลส จตฺปาริสฺสทิสีเลส สุตมาหิตโต สฎฺฐจ
 สมหิตจิตฺโต ทมสจฺเจน อินฺทฺริยทมเนน
 อฺเปโต อฺปกโต สมนฺนาคโต. โส
 ปฺคฺคโล เว กาสาวํ กาสาววตฺถํ
 อรหติ ปฺริทฺหิตฺตุํ นิवासิตฺตุํ ยุตฺโต โหติ.

ส่วนผู้ใดพึงเป็นผู้มีกิเลสดูจนน้ำฝน
 อันคายแล้ว คือพึงเป็นผู้มีกิเลสดูจน
 น้ำฝนอันสลัดทิ้งแล้ว ตั้งมั่นดีแล้ว คือ
 มีจิตตั้งมั่นด้วยดีในศีลทั้งหลาย คือใน
 ปาริสฺสทิสีล ๔ ประกอบ คือเข้าถึง
 ได้แก่มาตามพร้อมแล้ว ด้วยทมะและ
 สัจจะ คือด้วยการฝึกซึ่งอินทรีย์. บุคคล
 นั้นแล ย่อมควร คือเป็นผู้สมควรแล้ว
 เพื่ออันนุ่งห่ม เพื่ออันนุ่งผ้ากาสาณะ คือ
 ผ้าอันย้อมด้วยน้ำฝน.

๘. สลฺยชยปฺริพฺพชกวตฺถุ (๘)

กาโลยนฺเต มหาวีระ
 อฺปฺปชฺช มาตฺถกฺจฺฉิยํ
 สเทวกํ ตารยนฺโต
 พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปทํ.^๑

๘. เรื่องสลฺยชยปฺริพฺพชก (๘)

(เทวดาในหมื่นจักรวาลประชุมกันอาราธนา
 ว่า)

ข้าแต่พระมหาวีระ กาลนี้ เป็นกาล
 ของพระองค์ ขอพระองค์จงเสด็จ
 อุบัติในพระกรรม์ ของพระมารดา
 ตรัสรู้อมตบท ยังโลกนี้ กับทั้ง
 เทวโลกให้ข้ามอยู่.

^๑ ธิ. อ. ๑/๗๖.

โภ มหาวีร กาโลยั อัย กาโล
 เต ตว ตวั มาตกุจฉิยั อุปฺปชฺชาหิ
 สเทวกั โลกั สเทวกั ตารยฺนโต
 สัสารโต ตารยฺนโต พุชฺณสฺส อมตํ ปทํ
 นิพฺพานปทํ อมตํ พุชฺณสฺส พุชฺณาหิ.
 กาลญฺจ เทสญฺจ ทีปญฺจ กุลั
 มาตฺรเมว จ อิม ปรญฺจ วิโลเกตฺวา
 อุปฺปชฺชนฺติ มหายสา. พุทฺธา มหายสา
 มหาปริวารวฺนฺตา วิโลเกตฺวา อิมญฺจ
 มหาวิโลกั กาลาทิกั อุปฺปชฺชนฺติ ชายนฺติ.

ข้าแต่พระมหาวีระผู้เจริญ กาลนี้
 คือกาลนี้เป็นกาลของพระองค์ คือของ
 พระองค์ท่าน ขอพระองค์จงเสด็จอุบัติ
 ในพระครรภ์ของพระมารดา ตรัสรู้
 อมตบพ คือตรัสรู้ ได้แก่ขอมจงดตรัสรู้
 อมตธรรม อันเป็นเครื่องถึงพระนิพพาน
 ยังโลก(นี้) กับทั้งเทวโลก ให้ข้ามอยู่
 คือให้ล่วงพ้นอยู่จากสงสาร(สังสารวัฏ).
 (พระพุทธเจ้าทั้งหลาย) ผู้มีพระยศใหญ่
 ทรงเลือกฐานะทั้งหลาย & ประการเหล่านี้
 คือ กาล ประเทศ ทวีป ตระกูล และ
 พระมารดาผู้บังเกิดเกล้าด้วย ย่อมเสด็จ
 อุบัติขึ้น. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้มี
 พระยศใหญ่ มีบริวารมากแวดล้อมอยู่
 และทรงเลือกฐานะที่ควรเลือกใหญ่ ๆ
 มีกาลเป็นต้นนี้ ย่อมเสด็จอุบัติขึ้น คือ
 ย่อมประสูติ.

(พระนางกีสาคโคตมี ภาษิตคาถานี้ว่า)

นิพฺพุตา นฺน สา มาตา
 นิพฺพุโต นฺน โส ปิตา
 นิพฺพุตา นฺน สา นารี
 ยสฺสายั อีทิสฺส ปติ.^๑

พระราชกุมารผู้เช่นนี้ เป็นพระราช-
 โอรสแห่งพระชนนี พระชนก และ
 เป็นพระสวามี ของพระนางใด ๆ
 พระชนนี พระชนก และพระนาง
 นั้น ๆ ดับ(เย็นใจ) แน่.

^๑ ธิ. ข. ๑/๗๗.

สา มาตา นุน นิพพุตตา
 นิพพุตตททยา สัตตททยา โส ปิตา นุน
 นิพพุโต นิพพุตตททยโย. นิพพุตตา นุน
 สา นารี สา นารี นุน นิพพุตตา
 นิพพุตตททยา. อิติโส ปติ เอวรูโป อัย
 ปุตโต ยสฺสา มาตุยา ปิตุโน นาริยา
 ปติ ภวติ.

พระราชกุมารผู้เช่นนี้ คือผู้เห็น
 ปานนี้ นี้ เป็นพระราชโอรสแห่งพระชนนี
 พระองค์ใด พระชนนีพระองค์นั้น ดับแน่
 คือมีพระหฤทัยดับแล้ว ได้แก่มิพระหฤทัย
 เย็นแล้ว, พระราชกุมารผู้เช่นนี้ คือผู้เห็น
 ปานนี้ นี้ เป็นพระราชโอรสแห่งพระชนก
 พระองค์ใด พระชนกพระองค์นั้น ดับแน่
 คือมีพระหฤทัยดับแล้ว, พระราชกุมาร
 ผู้เช่นนี้ คือผู้เห็นปานนี้นี้เป็นพระสวามี
 คือเป็นพระภักดา ของพระนางใด
 พระนางนั้นดับแน่ คือพระนางนั้น
 ดับแน่ คือมีพระหฤทัยดับแล้ว.

(พระอัสสชิเถระ กล่าวคาถาว่า)

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา
 เตสํ เหตุ ตถาคโต
 เตสญฺจ โย นิโรโธ จ
 เอวํวาทิ มหาสมณโณ^๑

ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด
 พระตถาคตตรัสเหตุ แห่งธรรม
 เหล่านั้น และความดับแห่งธรรม
 เหล่านั้น. พระมหาสมณะมีปกติ
 ตรัสอย่างนี้

โก มหาสมณโณ วาที กเถสิ เอวํ
 วจนํ อิติ เย ธมฺมา เหตุปฺปภา
 การณปภา ตถาคโต เตสํ ธมฺมานํ
 เหตุ การณํ อาท กเถสิ โย นิโรโธ

พระมหาสมณะผู้เจริญ มีปกติตรัส
 คือตรัสแล้วซึ่งพระดำรัสอย่างนี้ว่า ธรรม
 ทั้งหลายเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด
 คือมีการณะเป็นแดนเกิด พระตถาคต

^๑ วิ. มหา. ๔/๖๘/๗๖.

(เพราะเหตุนี้ ไบรณาจารย์จึงกล่าวว่า)

นानาปุปฺปผลฺลจฺ คนฺธญฺจ
 สมนฺนิปาเตตฺตฺวาน เอกโต
 ปุปฺปผลฺลนํ ปณฺญาเปตฺตฺวา
 อิทํ วจฺนมนฺพฺรวิ.^๑

สรรพดาบสเอาดอกไม้ต่าง ๆ และ
 ของหอมรวมกันเข้า ตบแต่งอาสนะ
 ดอกไม้ ได้กราบทูลคำนี้ว่า.

สรรพดาบส นานาปุปฺปผลฺลจฺ
 คนฺธญฺจ สมฺปาเตตฺตฺวาน สขุเซตฺตฺวาน
 ปุปฺปผลฺลนํ ปณฺญาเปตฺตฺวา เอกโต
 อโนมทสฺสึ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อพฺรวิ อโวจฺ.^๒

สรรพดาบส จัดหา คือจัดแจงดอกไม้
 ต่าง ๆ และของหอมให้พร้อม ตกแต่ง
 อาสนะดอกไม้ ไว้ ณ ที่เดียวกัน ได้
 กราบทูล คือได้ทูล (คำนี้)กับพระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าอโนมทสฺสึว่า.

อิทํ เม อาสนํ วีร
 ปณฺณตฺตํ ตว อญฺจวิกํ
 มม จิตฺตํ ปสาเทนฺโต
 นิสฺสิท ปุปฺปผลฺลเน.^๓

ข้าแต่พระวีระ อาสนะที่ข้าพระองค์
 ตบแต่งแล้วนี้ เป็นของสมควร
 แต่พระองค์ พระองค์เมื่อจะยังจิต
 ของข้าพระองค์ให้เลื่อมใส ขอจง
 ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้.

โก วีร อิทํ อาสนํ ปณฺณตฺตํ
 เม มยา ปณฺณตฺตํ ตว อญฺจวิกํ
 ตว อญฺจปี ตฺวํ มม จิตฺตํ ปสาเทนฺโต
 ภาณฺเต ปุปฺปผลฺลเน นิสฺสิท นิสฺสิทาหิ.

ข้าแต่พระวีระผู้เจริญ อาสนะนี้ที่
 ข้าพระองค์ตบแต่งแล้ว คือที่ข้าพระ-
 พุทธเจ้าแต่งตั้งแล้ว เป็นของสมควร
 แก่พระองค์ คือเป็นของเหมาะสมแก่
 พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์

^๑ ติ. อ. ๑/๙๙.

^๒ โป. อโวจ.

^๓ ติ. อ. ๑/๙๙.

สตตฺรตฺตินุทิวํ พุทฺโธ
 นิสีทิ ปุปฺพมาสเน
 มม จิตฺตํ ปสาเทตฺวา
 หาสยิตฺวา สเทวเก.^๑

ภนฺเต พุทฺโธ อโนมทสฺสี
 สมฺมาสมฺพุทฺโธ มม จิตฺตํ ปสาเทตฺวา
 มนุสฺเส สเทวเก หาสยิตฺวา
 สตตฺรตฺตินุทิวํ มม ปุปฺพมาสเน นิสีทิ.

อสาเร สารมตินิ
 สาเร จ อสารทสฺสีนิ
 เต สารํ นาธิคฺจฺจนฺติ
 มิจฺฉาสงฺกปฺปโคจฺรา.^๒

เมื่อจะยังจิตของข้าพระองค์ให้เลื่อมใส
 ของจงประทับนั่ง คือของจงประทับนั่ง
 บนอาสนะดอกไม้อัน

พระพุทธเจ้าทรงยังจิตของข้าพระองค์
 ให้เลื่อมใสแล้ว ยังโลกนี้กับทั้ง
 เทวโลกให้รำเริงแล้ว จึงประทับนั่ง
 บนอาสนะดอกไม้อัน ตลอด ๗ ค่ำ
 ๗ วัน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระพุทธเจ้า
 คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า
 อโนมทสสี ยังจิตของพระองค์ให้เลื่อมใส
 แล้ว ยังมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลก
 ให้รำเริงแล้ว จึงประทับนั่งบนอาสนะ
 ดอกไม้อันของข้าพระองค์ตลอด ๗ ค่ำ ๗ วัน.

(พระศาสดา ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า)

ชนทั้งหลายเหล่าใด มีปกติรู้ในสิ่ง
 ที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ และเห็น
 ในสิ่งที่ เป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ
 ชนทั้งหลายเหล่านั้น ผู้มีความดำริ
 ผิดเป็นโคจร ย่อมไม่ประสบสิ่ง
 อันเป็นสาระ.

^๑ ฎ. ๒. ๑/๙๙.

^๒ ขุ. ฎ. ๒๕/๑๑/๑๖.

ภิกขเว มิจฺฉาทิฏฺฐิจฺฉา ชนา
 สงฺกปฺปโคจฺรา อสารถสฺสโน สาทเร
 สีสาทเร สมานิสาทเร ปญฺญาสาทเร สาทโร
 อยนฺติ อสารถ อีสาทเร อสมานิสาทเร
 อปญฺญาสาทเร สาทรมติโน นาทิคจฺจนฺติ,
 เต ชนา อสารถสฺสโน สาทเร สีสาทเร
 สมานิสาทเร ปญฺญาสาทเร สาทโร . อยนฺติ
 สาทโร สีสาทโร สมานิสาทโร ปญฺญาสาทโร
 นาทิคจฺจนฺติ.

สารถญจ สารถโต ฌตฺวา
 อสารถญจ อสารถโต
 เต สาทโร อติคจฺจนฺติ
 สมฺมาสงฺกปฺปโคจฺรา.^๑

เย ชนา สมฺมาสงฺกปฺปโคจฺรา
 สมฺมาทิฏฺฐิจฺฉา สารถญจ สีสาทโร

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชนทั้งหลายผู้มึ
 ความเห็นผิด ผู้มีความดำริ(ผิด)เป็นโคจร
 ผู้มีปกติเห็นในสิ่งที่เป็นสาระ คือ
 คีลสภาวะ สมานิสภาวะ ปัญญาสภาวะว่า
 สภาวะธรรมนี้เป็นสาระ ว่าไม่เป็นสาระ
 ผู้มีปกติรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระ คือ
 อคีลสภาวะ อสมานิสภาวะ อปัญญาสภาวะ
 ว่าเป็นสาระ ย่อมไม่ประสพสิ่งอันเป็น
 สาระ, ชนทั้งหลายเหล่านั้น คือผู้มี
 ปกติเห็นในสิ่งที่เป็นสาระ คือคีลสภาวะ
 สมานิสภาวะ ปัญญาสภาวะ ว่าสภาวะธรรม
 นี้เป็นสาระ ว่าไม่เป็นสาระ ย่อมไม่
 ประสพสิ่งที่เป็นสาระ คือ คีลสภาวะ
 สมานิสภาวะ ปัญญาสภาวะ.

ชนทั้งหลายเหล่าใด รู้สิ่งที่เป็นสาระ
 โดยความเป็นสาระ และสิ่งที่ไม่
 เป็นสาระ โดยความไม่เป็นสาระ
 ชนทั้งหลายเหล่านั้น มีความดำริ
 ชอบเป็นโคจร ย่อมประสพสิ่งที่เป็น
 สาระ.

ชนทั้งหลายเหล่าใด มีความดำริ
 ชอบเป็นโคจร คือมีความเห็นชอบ

^๑ พ. ธ. ๒๕/๑๑/๑๖.

สมาธิสาริ ปญญาสาริ สารโต สารเณ
ปธานเณ ฅตฺวา ฅานิตฺวา อสารญจ
อสิลสาริ อสารโต อสารเณ ปธานเณ
ฅตฺวา ฅานิตฺวา เต ฅนา สาริ
อริคฺจนฺติ.

รู้คือทราบสิ่งที่เป็นสาระ คือศีลสาระ
สมาธิสาระ ปญญาสาระ โดยความ
เป็นสาระ คือโดยสิ่งที่เป็นประธาน
ที่เป็นสาระและรู้ คือทราบ สิ่งที่ไม่เป็น
สาระ คืออศีลสาระ โดยความไม่เป็น
สาระ คือโดยสิ่งที่เป็นประธานที่ไม่เป็น
สาระ ฅนทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมประสบ
สิ่งที่เป็นสาระ.

๙. นนทตฺเถรวตฺถุ (๙)

๙. เรื่องพระนันทเถระ (๙)

(พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลา
นั้นว่า)

ยสฺส ตินฺนุเณ กามปงฺโก
มทฺทิตโต กามกณฺฏโก
โมหฺกฺขยมนุปฺตโต
สุขทฺกฺเข น เวธติ.^๑

เปือกตมคือกาม อันผู้ใดข้าม
ได้แล้ว หนามคือกาม อันผู้ใดย่ำยี
ได้แล้ว ผู้นั้นถึงความสิ้นไปแห่งโมหะ
ย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์.

กามปงฺโก ยสฺส ปุคฺคฺลสฺส เยน
ปุคฺคฺเลน ตินฺนุเณ อุตฺตริโต กามกณฺฏโก
ยสฺส ปุคฺคฺลสฺส เยน ปุคฺคฺเลน
มทฺทิตโต โมหฺกฺขยมนุปฺตโต โส

เปือกตมคือกาม อันบุคคลใด คือ
อันบุคคลผู้ใด ข้ามได้แล้ว คือข้ามพ้น
แล้ว หนามคือกาม อันบุคคลใด คือ
อันบุคคลผู้ใดย่ำยีได้แล้ว บุคคลผู้นั้น

^๑ ขุ. อ. ๒๕/๗๐/๑๐๖.

โมหกุขยํ นิพพานสงฺฆาตํ อนุปฺตโต
 สุขทุกฺเข น เวรตี น กมฺปติ น จลติ.

ถึงความสิ้นไปแห่งโมหะ คือบรรลु
 ความสิ้นไปแห่งโมหะ กล่าวคือพระ
 นิพพาน ย่อมไม่หวั่นไหว คือย่อมไม่
 สะเทือน ได้แก่ย่อมไม่สั่นคลอน.

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า)

ยถา อคารํ ทุจฺจนฺนํ
 วุญฺจิ สมตฺตวิชฺฌมฺติ
 เหวํ อภาวิตํ จิตฺตํ
 ราโค สมตฺตวิชฺฌมฺติ.^๑

ฝนย่อมร่วรดเรือนที่มุงไม่ดี ฉันใด
 รากะย่อมเสียดแทงจิตที่ไม่ได้อบรม
 แล้วได้ ฉันนั้น.

ยถา อคารํ ยถา เคนฺหิ ทุจฺจนฺนํ
 วิรลฺลจฺจนฺนํ ฉิทฺทํ วุญฺจิ สมตฺตวิชฺฌมฺติ เหวํ
 ตถา จิตฺตํ ยสฺส ปุคฺคฺลสฺส อภาวิตํ
 ภาวนาย วิรหิตํ ปุคฺคฺเลน ราโค
 สมตฺตวิชฺฌมฺติ.

ฝนย่อมร่วรดเรือน คือเคหะ(สถาน)
 ที่มุงไม่ดี คือที่มุงห่าง ได้แก่ที่เป็นช่อง
 ฉันใด รากะย่อมเสียดแทงจิต อันบุคคล
 ใด ไม่อบรมแล้ว คืออันบุคคล(ใด)
 เว้นแล้วจากภาวนา ฉันนั้น คือฉันนั้น.

ยถา อคารํ สุจฺจนฺนํ
 วุญฺจิ น สมตฺตวิชฺฌมฺติ
 เหวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ
 ราโค น สมตฺตวิชฺฌมฺติ.^๑

ฝนย่อมร่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้
 ฉันใด รากะย่อมเสียดแทงจิตที่
 อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉันนั้น.

ยถา อคารํ เคนฺหิ สุจฺจนฺนํ สุญฺจ
 ปฏฺิจฺจนฺนํ อฉิทฺทาวฉิทฺทํ วุญฺจิ น
 สมตฺตวิชฺฌมฺติ เหวํ ตถา ยสฺส ปุคฺคฺลสฺส

ฝนย่อมไม่ร่วรดเรือน คือเคหะ
 ที่มุงดีแล้ว คือที่ปกปิดแล้วด้วยดี ที่ไม่มี
 ช่องเล็กช่องน้อย ฉันใด รากะ ย่อม

^๑ พ. ฎ. ๒๕/๑๑/๑๖.

จิตต์ สุภาวิต์ สมณวิปัสสนาภาวนาหิ
 สุภาวิต์ ปุคฺคเลน ราโค น สมตฺติวิชฺฌตฺติ.

ไม่เสียดแทงจิตอันบุคคลใดอบรมดีแล้ว
 คืออันบุคคลฝึกฝนดีแล้วด้วยสมถภาวนา
 และวิปัสสนาภาวนา ฉะนั้น คือฉันทันนั้น.

(พ่อค้าก็ปปากะกล่าวคาถานี้กับลาว่า)

ปโตทนฺเต กฤษฺสสามิ
 โสฬฺสงฺคุลิกณฺฎกั
 สณฺฉินฺทิสฺสามิ เต กายั
 เอวํ ชานาหิ คทฺรภ.^๑

เราจักทำปฏัก(จักลงปฏัก)มีหนาม
 แหลมยาว ๑๖ นิ้ว แก่เจ้า เราจัก
 ทิ่มแทงกายของเจ้า ดูกรเจ้าลา
 เจ้าจงรู้อย่างนี้.

คทฺรภ อหิ ปโตทํ โสฬฺสงฺคุลิก-
 กณฺฎกั กฤษฺสสามิ เต ตว กายั เตน
 ปโตทนฺเตน สณฺฉินฺทิสฺสามิ วิชฺฌตฺติ
 ตวํ เอวํ การณํ ชานาหิ.

ดูกรเจ้าลา เราจักทำปฏักมีหนาม
 แหลมยาว ๑๖ นิ้ว เราจักทิ่มแทง คือ
 จักแทงซึ่งกายของเจ้า คือตัวของเจ้า
 ด้วยปฏักนั้น เจ้าจงรู้เหตุอย่างนี้.

(ลากกล่าวคาถานี้กับพ่อค้าว่า)

ปโตทมฺเม กฤษฺสสสิ
 โสฬฺสงฺคุลิกณฺฎกั
 ปุโรโต ปตฺติฏฺจหิตฺวาน^๒
 อุตฺถริตฺวาน ปจฺจโต
 ภณฺฑํ เต ปาตยิสฺสามิ
 เอวํ ชานาหิ กปฺปก.^๓

ท่านจักทำปฏัก(จักลงปฏัก)มีหนาม
 แหลมคมยาว ๑๖ นิ้ว แก่ข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าจักยันข้างหน้า ยกข้างหลัง
 ขึ้น ยังภณฺฑะ(สิ่งของ)ของท่าน
 ให้ตกไป ก็ปปากะท่านจงรู้อย่างนี้.

^๑ ฎ. ข. ๑/๑๑๕.

^๒ ไป: ปตฺติฏฺจหิตฺวา.

^๓ ฎ. ข. ๑/๑๑๕.

เห กปฺปก ตฺวํ ปญฺทํ
 โสฬสํคุณฺณญํ มม เจ ยถิ กริสฺสสิ,
 อหํ ปาเท ปุโรโต ภูมิมิ ปติญฺจเปตฺวาน
 ปาเท ปจฺจโต อุตฺตริตฺวาน ภาณฺฑนฺเต
 ตว ภาณฺฑํ ปาตยิสฺสามิ ปาเตสฺสามิ
 ตฺวํ เอวํ ชานาหิ.

จตุปฺปที สงฺขมุขี
 นารี สพฺพวงฺคโสภินี
 ภริยํ เต อานยิสฺสามิ
 เอวํ ชานาหิ คทฺรภ.^๑

อหํ นารี นาริสฺงขาตํ สพฺพวงฺคโสภินี
 จตุปฺปที สงฺขมุขี เต ตว ภริยํ มา
 อุตฺตรณณฺจเร เต ตฺยหํ นยิสฺสามิ
 อานยิสฺสามิ เอวํ ชานาหิ คทฺรภาติ. โภ
 คทฺรภ โส ตฺวํ เอวํ การณํ ชานาหิ.

เข็ย กัปปกะ หากว่า คือผิว่า
 ท่านจักกระทำปฏัก(จักลงปฏัก)มีหนาม
 แหลมยาว ๑๖ นิ้ว แก่ข้าพเจ้าไซ้ไร,
 ข้าพเจ้าจักเอาเท้า (หน้า) ทั้งสองยันพื้น
 ข้างหน้า ยกเท้า(หลัง)ทั้งสองขึ้นข้างหลัง
 ยังภันฑะของท่าน คือสิ่งของของท่าน
 ให้ตกไป คือให้หล่นไป ท่านจงรู้
 อย่างนี้.

(พ่อค้ากล่าวคาถานี้กับลาว่า)

เราจักนำนางลาสาว มีเท้า ๔ มี
 หน้าดุจสังข์ มีสรรพางค์กายงาม
 มาเป็นภรรยาเจ้า แน่พ่อลา เจ้า
 จงรู้อย่างนี้.

เราจักนำ คือจักนำมาซึ่งนางลาสาว
 กล่าวคือ นารี ผู้มีสรรพางค์กายงาม
 มีเท้า ๔ มีหน้าดุจสังข์มาเป็นภรรยาเจ้า
 คือของเจ้า เจ้าจงอย่าปฏิเสธ (เจ้าจง
 อย่าดี้อดดึง) แน่พ่อลา เจ้าจงรู้อย่างนี้
 ดังนี้. แน่พ่อลาผู้เจริญ เจ้านั้นจงรู้เหตุ
 อย่างนี้.

^๑ ฎ. ข. ๑/๑๑๕.

๑๑. ฌมมิกอุปาสาทวตฺต (๑๑)

อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ
 กตปุณฺณโณ อุกยตฺต โมทติ
 โส โมทติ โส ปโมทติ
 ทิสฺวา กมฺมวิสุทฺธิมตฺตโน^๑

ภิกฺขเว โย ปุคฺคโล กตปุณฺณโณ
 นานุปการสฺส กุสลสฺส การโก อิธ
 อิมสฺมี โลเก โมทติ เปจฺจ ปจฺฉา
 พรโลเก โมทติ อุกยตฺต อุกยเส จาเนสฺ
 โมทติ โส ตํ วิสุทฺธิมตฺตโน ทิสฺวา
 ปสฺสิตฺวา โมทติ ปโมทติ.

๑๑. เรื่องฌมมิกอุปาสาท (๑๑)

(พระศาสดา ตรัสพระคาถานี้ว่า)

ผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้
 ละไปแล้ว ย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิง
 ในโลกทั้งสอง เขาเห็นกรรมอัน
 หมดจดของตนแล้ว ย่อมบันเทิง
 ย่อมรื่นเริง.

ดูกรรมิกษุทั้งหลาย บุคคลใด
 ทำบุญไว้แล้ว คือทำกุศลมีประการ
 ต่าง ๆ ย่อมบันเทิงในโลกนี้ คือใน
 มนุษยโลกนี้ ละไปแล้ว คือในภายหลัง
 ย่อมบันเทิงในปรโลก (ชื่อว่า) ย่อมบันเทิง
 ในโลกทั้งสอง คือในฐานะทั้งสอง
 บุคคลนั้นเห็น คือมองดูความหมดจด
 นั้นของตน. ย่อมบันเทิง ย่อมรื่นเริง.

^๑ ป. ติ. ๒๕/๑๑/๑๗.

๑๒. เทวทัตตวตถุ (๑๒)

สุกรานิ อสากุณิ
 อตตโน อหิตานิ จ
 ยัม เว หิตญจ สาธุญจ
 ตัม เว ปรมทุกุกริ.^๑

อสากุณิ อสุนทรกมฺมานิ อตตโน
 อหิตานิ จ อนตถกานิ จ ปาปชเนน
 กตานิ สุกรานิ ยัม กมฺมํ หิตญจ อตตโน
 หิตกัรํ สาธุญจ สุนทรํ ตัม กมฺมํ ปาเปน
 ชเนน กตัม เว ปรมทุกุกริ โหติ.

สุกริ สาธุณา สาธุ
 สาธุ ปาเปน ทุกุกริ
 ปาปํ ปาเปน สุกริ
 ปาปมริเยหิ ทุกุกริ.^๒

๑๒. เรื่องพระเทวทัต (๑๒)

(พระศาสดา ตรัสพระคาถานี้ว่า)

กรรมทั้งหลาย ที่ไม่ดี และไม่
 เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ทำได้ง่าย
 กรรมใดแล เป็นประโยชน์เกื้อกูล
 ด้วยเป็นกรรมดีด้วย กรรมนั้นแล
 ทำได้ยากยิ่ง.

กรรมที่ไม่ดีทั้งหลาย คือกรรมที่
 ไม่งามทั้งหลาย และกรรมทั้งหลายอัน
 ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล คืออันหา
 ประโยชน์มิได้แก่ตน ที่ชนชั่วกระทำแล้ว
 กระทำได้ง่าย กรรมใดเป็นประโยชน์
 เกื้อกูลด้วย คือทำประโยชน์เกื้อกูล
 แก่ตนและเป็นกรรมดี คือเป็นกรรมงาม
 กรรมนั้นที่ชนชั่วกระทำแล้วแล เป็นอัน
 กระทำได้ยากยิ่ง.

(แล้วทรงเปล่งอุทานนี้อีกว่า)

กรรมดีคนดีทำได้ง่าย กรรมดีคนชั่ว
 ทำได้ยาก กรรมชั่วคนชั่วทำได้ง่าย
 กรรมชั่ว พระอริยเจ้าทั้งหลาย
 ทำได้ยาก.

^๑ ติ. ป. ๑/๑๓๒.

^๒ ติ. ป. ๑/๑๓๓.

สภาสุ สุนฺทริ กมฺมํ สภาสุนา
 สุนฺทเรณ ชเนน กตํ สุกริ สภาสุ สุนฺทริ
 กมฺมํ ปาเปเน ชเนน กตํ ทุกฺกริ,
 ปาปกมฺมํ ปาเปเน ชเนน กตํ สุกริ,
 ปาปกมฺมํ อริเยหิ ชเนหิ ทุกฺกริ โหติ.

โหติ สีลวตํ อตฺถโก
 ปฏิสฺนุถารวฺตฺตินิ
 ลกฺขณํ ปสฺส อายนฺตํ
 ฅาติสํปรกฺขตํ
 อถ ปสฺสสิมํ กาฬิ
 สุวิหิํว ฅาติภิ.^๑

โย อตฺถโก สีลวตํ สีลวณฺตานิ
 ชนานิ วฺตฺตินิ ปฏิสฺนุจาริ โหติ. ตฺวํ
 ลกฺขณํ ลกฺขณมิกํ อมฺหากํ ปุตฺตํ
 ฅาติสํปรกฺขิตํ ฅาติสํเชน ปริวฺตํ
 อายนฺตํ อมฺหากํ สนฺติเก อาคจฺจนฺตํ
 ปสฺสสิ ปสฺสาหิ, ตฺวํ อถ อิมํ กาฬิ
 กาฬมิกํ อมฺหากํ สนฺติเก อาคจฺจนฺตํ
 ปสฺสสิ ปสฺสาหิ เอกํเสน วิหิํ วิรหิตํ
 ฅาติภิ ฅาติหิ.

กรรมดี คืองาม ที่ซนดี คืองาม
 ทำแล้ว ทำได้ง่าย กรรมดี คืองาม
 ที่ซนดี คืองาม ทำแล้ว คนชั่วทำได้ยาก,
 กรรมชั่วที่ซนชั่วทำแล้ว ทำได้ง่าย,
 กรรมชั่วซนชั้นอริยะทั้งหลาย ทำได้ยาก.

(พระศาสดา ตรัสชาดกนี้ว่า)

ประโยชน์ ย่อมมีแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย
 ผู้ประพฤติปฏิสันถาร ท่านจงดูเนื้อ
 ชื่อลักษณะ ตัวอันหมูญวาทิแวดล้อม
 อยู่ อนึ่ง ท่านจงดูเนื้อชื่อกาฬะนี้
 ที่เสื่อมดีแล้วจากญวาทิทั้งหลายเทียว.

ประโยชน์ใด ย่อมมี แก่ผู้มีศีล
 ทั้งหมด คือชนผู้มีศีลทั้งหลาย ผู้ประพฤติ
 ปฏิสันถาร ท่านจงดูคือจอมองเนื้อชื่อ
 ลักษณะ คือเนื้อชื่อลักษณะผู้เป็นบุตร
 ของเรา ผู้อันหมูญวาทิแวดล้อมแล้ว
 คือผู้อันหมูแห่งญวาทิห้อมล้อมแล้ว มาอยู่
 คือมาอยู่ในสำนักของเรา, อนึ่ง ท่านจงดู
 คือจอมองเนื้อชื่อกาฬะนี้ คือเนื้อกาฬะ
 (เนื้อดำ) ตัวมาอยู่ในสำนักของเรา
 ตัวเสื่อมแล้ว คือเว้นแล้วจากญวาทิ

^๑ ติ. ย. ๑/๑๓๔.

ทั้งหลาย คือคนที่รู้จักกันทั้งหลาย
โดยส่วนตัวแล้ว.

(พระศาสดา ตรัสสนทน์จรรจากษาดกว่า)

อปี วีรกะ ปสฺเสสิ
สกุณิ มณฺฑุภาณิกิ^๑
มยุรคิวงสงกาสิ
ปติ มยุหิ สวิฏฺฐกิ.^๒

โก วีรกะ อปี ตวํ ปสฺเสสิ สกุณิ
มณฺฑุภาณิกิ มยุรคิวงสงกาสิ มยุรคิวงสทิสสิ
ปติ มยุหิ ปตินาเมเน สวิฏฺฐกิ นาม.

อุทกถลจรสฺส ปกฺขิโน
นิจฺจํ อามกมจฺจโกชโน
ตสฺसानุการิ สวิฏฺฐโก
เสวาเลหิ ปลิคฺคณฺจิตโต มโตติ.^๓

ภทฺเท สกุณิ ตว ปติ สวิฏฺฐโก
ปกฺขิโน ปกฺขิสฺส อุทกถเล ปน จริตุ
สมตฺถสฺส นิจฺจํ อามกมจฺจโกชโน
ภทฺทนสิลสฺส ตสฺส เอวรูปสฺส ปกฺขิโน

เออ ก็ วีรกะ ท่านยอมเห็นนกชื่อ
สวิฏฐกะ ซึ่งร้องเสียงไพเราะ มี
สร้อยคอเหมือนนกยูง ซึ่งเป็นผ้า
ของเรา.

เออ ก็ วีรกะผู้เจริญ เธอจงดูนกชื่อ
สวิฏฐกะตัวร้องเสียงไพเราะ มีสร้อยคอ
เหมือนนกยูง คือตัวมีสร้อยคอเช่นกัน
สร้อยคอของนกยูง ซึ่งเป็นผ้า คือโดย
ชื่อว่าผ้าของเรา.

นกสวิฏฐกะ ทำเสียงนกที่เที่ยวไป
ได้ทั้งในน้ำและบนบก บริเวณ
ปลาสดเป็นนิจ ถูกสาหร่ายพันตาย
แล้ว ดังนี้.

ดูกรนางนกผู้เจริญ ก็นกสวิฏฐกะ
ผ้าของเจ้าทำเสียง คือกระทำตามซึ่ง
กรรมของนก คือปักซี่ ตัวสามารถ
เพื่อเที่ยวไปได้ทั้งในน้ำและบนบก ตัว

^๑ โป. ...ภาณิกิ.

^๒ ฎ. ฆ. ๑/๑๓๔.

^๓ ฎ. ฆ. ๑/๑๓๔.

กมมัม อนุกัม อนุกโรนุโต สวิญจกนาเมน
เสวาเลหิ ปลิคุณฺจโต โอนทฺธิโต มโต
โหติ.

บริโภคปลาสดเป็นนิจ ตัวทำลายศีล
(รวมความว่า) ปักซี่เห็นปานนี้ นั้น ถูก
สาหร่าย พัน คือรดลงตายแล้ว.

(ในวันทั้งหลายแม้อื่น พระศาสดาทรง
ปรารภถ้อยคำ(กถา)แม่มิรู้อย่างนั้น จึง
ตรัสขาดกมมีอาทิอย่างนี้ว่า)

อจารี^๑ วตายัม วิตุทฺทํ วนานิ
กญฺจํครุกุเขสุ^๒ อสสารเกสุ
อถาสทา ขทิริ ชาติสสารี
ยตุตถาภิทา ครุไฟ อุตฺตมมฺคัม^๓

นกกระไนนี้ เมื่อจะเจาะซึ่งหมุไม้
ทั้งหลาย ได้เที่ยวไปแล้วหนอ ที่
ต้นไม้มีส่วนประกอบเป็นไม้แห้ง
ไม่มีแก่น ภายหลังมาถึงไม้ตะเคียน
ที่มีแก่นเกิดแล้ว ได้ทำลายศีระ
แล้ว.

อัยํ ครุไฟ อจารี วต วนานิ
สิมฺพลิวานานิ วิตุทฺทํ วิตุทฺทนุโต
กญฺจํครุกุเขสุ สิมฺพลิวเนสุ อสสารเกสุ
นิสฺสาเรสุ, อถ ตทา ตสฺมี กาล
ขทิริ ขทิริวนํ ชาติสสารี สารชาติโต
อุปฺปนฺนํ สทา ยตุถ ยสฺมี ขทิริวเน
ครุไฟ อุตฺตมมฺคัม อุตฺตโน สีสํ อภิทํ
โหติ.

นกกระไนนี้ เมื่อจะเจาะ คือเมื่อ
จะไซซึ่งหมุไม้ทั้งหลาย คือซึ่งป่าไม้จิว
ทั้งหลาย ได้เที่ยวไปแล้วหนอที่ต้นไม้มี
ส่วนประกอบเป็นไม้แห้ง คือที่ป่าไม้จิว
ทั้งหลาย อันไม่มีแก่น คืออันมีแก่น
ออกแล้ว, ลำดับนั้น คือในคราวนั้น
ได้แก่ในกาลนั้น นกกระไนได้ทำลาย
ศีระ คือหัวของตน ณ ที่ใด คือ
ที่ป่าไม้ตะเคียนใด ในกาลทุกเมื่อ

^๑ ไป. อจารี.

^๒ ไป. กญฺจมฺพุกุเขสุ.

^๓ ภ. ข. ๑/๑๓๔-๕.

โภา มิคราช นโม มม นโม
 เต ตุมเห อตฤ ภวตุ มยํ กิจจํ
 เต ตว กมมํ อกรรมหา เอว ยํ พลํ
 อหุมหเส อาคมม อปี มยํ กิจจํ
 มตตตํ นิสฺสาย เต ตว สนฺติกา
 ลภามหเส.

มม โโลหิตภกฺขสฺส
 นิจฺจํ ลุทฺทานิ กุพฺพโต
 ทนฺตฺนฺตรคฺโต สนฺโต
 ตํ พหุํ ยํปี ชีวสิ.^๑

ตฺวํ มม โโลหิตมํสํ ภกฺขสฺส นิจฺจํ
 สทา กาลํ ลุทฺทานิ ลุทฺทกฺมฺมานิ
 กุพฺพโต กุพฺพนฺตฺสฺส กโรนฺตฺสฺส มม
 ทนฺตฺนฺตรคฺโต สนฺโต ตํ มํสํ นิสฺสาย,
 ยํ มํสํ มม ทนฺตฺนฺตรคฺตํ พหุํ ชีวสิ.

ข้าแต่พญาเนื้อผู้เจริญ ขอความ
 นอบน้อม คือขอความนอบน้อมของเรา
 จงมี คือขอจงมีแก่ท่าน คือกับท่าน
 ข้าพเจ้าได้ทำกิจ คือกรรมให้ท่าน คือ
 ของท่าน เท่าที่กำลังมีอยู่ (คือ)พออาศัย
 ได้ อีกอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าน่าจะได้อะไรๆ
 จากสำนักของท่าน คือตัวของท่าน
 เพราะอาศัยความพอเพียง.

ข้อที่เจ้า อยู่ในระหว่างพื้นของเรา
 ผู้มีโลหิตเป็นภักษา ทำกรรม
 หยาบเข้าเป็นนิจ ยังเป็นอยู่ได้
 ก็เป็นลามมากอยู่แล้ว.

ข้อที่เจ้าอยู่ในระหว่างพื้นของเรา
 คือของเราผู้มีโลหิตและเนื้อเป็นภักษา
 ผู้ทำ คือผู้ทำอยู่ ได้แก่ผู้กระทำอยู่
 ซึ่งกรรมหยาบเข้า คือกรรมหยาบ
 ทั้งหลายเป็นนิจ คือตลอดกาลทุกเมื่อ
 อาศัยท่านคือเนื้อเป็นอยู่ (ตราบเท่าที่)
 เนื้อใดที่อยู่ในระหว่างพื้นของข้าพเจ้าจะมี
 เป็นอันมาก.

^๑ ฎ. ๒. ๑/๑๓๕.

ณาคเมต กุรุคสุต
 ยัม ตวั เสปนุณิ เสยฺยสิ
 อญญัม เสปนุณิ คจฺฉามิ
 น เม เต รุจฺเจเต ผลั^๑

เสปนุณิ ตวั ยัม เอตัม เต ตว
 กมมัม กุรุคสุต กุรุเคน เม มยา ณาคัม
 เสยฺยสิ อหัม อญญัม เสปนุณิ คจฺฉามิ
 เต ตว ผลั เม มยหัม น รุจฺเจเต.

อกุชี ภินฺนา ปภฺงุ นฺนุจโ
 สชีเคเห จ ภาณฺชนัม
 อุกฺกโต ปทุฏฺฐกมฺมุนฺตา
 อุกฺกมฺหิ ฤลมฺหิ จ.^๒

ตสฺส ปุคฺคสฺส อกุชี ภินฺนา
 โหนฺติ, ตสฺส ปุคฺคสฺส ปภฺงุ นฺนุจโ
 โหติ, ภาณฺชนัม สกเคเห อตฺตโน เคเห
 อุกฺกปฺนุณฺนํ โหติ, อุกฺกโต อุกฺโก ชนา

(พระศาสดาตรัสชาดกทั้งหลายเป็นต้นว่า)

ดูกรไม้มะลินี้ ข้าที่เจ้ากลิ้งมานี้
 กวารู้แล้ว เราจักไปยังไม้มะลิ
 ต้นอื่น (เพราะว่า) ผลของเจ้า
 เราย่อมไม่ชอบใจ.

ดูกรไม้มะลินี้ ข้าที่ท่านกลิ้งมาใด
 กรรมของเจ้า คือของท่านนั้น อันกว้าง
 คือกว้าง ได้แก่อันเรา คืออันตัวเรารู้แล้ว
 เราจักไปยังไม้มะลิอื่น (เพราะว่า)
 ผลของเจ้า คือของตัวท่าน เรา คือ
 อันเราย่อมไม่ชอบใจ.

(พระศาสดาตรัสชาดกทั้งหลายเป็นต้นว่า)

ตาทั้ง ๒ แแตกแล้ว ผ้ำก็หายแล้ว
 และเพื่อนบ้านก็บาดหมางกัน ผัว
 และเมีย ๒ คนนั้น มีภาระงาน
 เสียหายแล้วทั้ง ๒ ทาง คือทั้ง
 ทางน้ำและทางบก.

ตาทั้ง ๒ ของบุคคลนั้น เป็นอันแตก
 แล้ว, ผ้ำของบุคคลนั้นเป็นอันหายแล้ว,
 ความแตกร้างกัน เป็นอันเกิดขึ้นแล้วใน
 เรือนของตน คือในเรือนของตน, ชน

^๑ ฎ. ข. ๑/๑๓๕.

^๒ ฎ. ข. ๑/๑๓๖.

อุทกมฺหิ ๑ ถลมฺหิ ๑ ปทุฏฺจกมฺมฺนฺดา
โหนติ.

ทั้งหลายทั้ง ๒ (ทั้งผิวและเมื่อย) มีภาระงาน
เสียหายแล้วทั้ง ๒ ทาง คือทั้งทางน้ำและ
ทางบก.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคนั้น

วธเก เทวทตฺตมฺหิ
โจเร อังคฺลิมาลเก
ธนฺปาเล ราหุเล ๑
สพฺพตฺต สมนฺมานโส.^๑

ทรงมีพระทัยสม่าเสมอในบุคคลทั่วไป
คือในนายขมังธนู ในพระเทวทัต
ในโจรอังคฺลิมาล ในช้างธนบาล
และในพระราหุล.

โส ภควา สมนฺมานโส สพฺพตฺต
ปฺกฺคฺลฺลสุ วธเก เทวทตฺตมฺหิ
เทวทตฺตาทิกเก โจเร อังคฺลิมาลาทิกเก
ธนฺปาเล ธนฺपालหตฺติณามเก ราหุเล ๑
โหนติ.

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงมี
พระทัยสม่าเสมอในบุคคลทั้งปวง คือใน
นายขมังธนู ในพระเทวทัต คือในภิกษุ
มีพระเทวทัตเป็นต้น ในโจรมืออังคฺลิมาล
เป็นต้น ในช้างธนบาล คือในช้างตัวมี
ชื่อช้างธนบาล และในพระราหุล.

(พระเทวทัตกล่าวคาถานี้ว่า)

อิเมหิ อญฺเฐหิ^๒ ตมคฺคฺปคฺคฺลํ
เทวาทิตฺเทวํ นรทมฺมสารถิ
สมนฺตจกฺขุํ สตปฺญฺณลกฺขณํ
ปาณฺเณหิ พุทฺธํ สรณํ คโตสฺสุมิ.^๓

ข้าพระองค์ ขอถึงพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้เป็นบุคคลเลิศ เป็น
เทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสารถิฝึกนรชน
มีพระจักรพรรดิครอบรอบ มีพระลักษณะ
(แต่ละอย่าง) เกิดด้วยบุญตั้งร้อย

^๑ ธิ. ข. ๑/๑๓๖.

^๒ โป. อิมานิ อญฺเฐนินิ.

^๓ ธิ. ข. ๑/๑๓๗.

ว่าเป็นที่พึง ด้วยกระดุกเหล่านี้
พร้อมทั้งลมหายใจ.

อิมานิ ทวตฺติสมหาปริสลกฺขณานิ
ยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อตฺถิปี อหิ ตํ
อคฺคปฺคคฺลํ เทวาทิเทวํ นรทมฺมสารถิ
เทวมนุสฺसानํ สมฺนตจกฺขุ สตปฺปญฺจลกฺขณํ
ปาณฺเหนิ มม พุทฺธํ สรณํ อุตฺตมสรณํ
คโต อสฺมิ ภวามิ.

พระลักษณะแห่งพระมหาบุรุษ ๓๒
ประการเหล่านี้ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์ใด แม้มีอยู่ ข้าพเจ้าขอเป็น
ผู้ถึงพระพุทธรูปของเราพระองค์นั้น
ผู้เป็นบุคคลผู้เลิศ เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ
เป็นสารถิฝึกนรชน มีพระจักขุรอบข้าง
แห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีพระ
ลักษณะ (แต่ละอย่าง) เกิดด้วยบุญตั้ง
ร้อยว่า เป็นที่พึง คือที่พึงอันสูงสุด
พร้อมทั้งลมหายใจ ย่อมเป็น คือย่อมมี.

(พระศาสดาตรัสชาดกนี้ว่า)

อกตญฺญสฺส โปสฺสส
นิจฺจํ วิวรทสฺสิโน
สพฺพญฺเจ ปจฺวี ทชฺชา
เนว นํ อภิราธเย.^๑

หากบุคคล จะให้แผ่นดินทั้งหมด
แก่คนอกตัญญู ผู้เพ่งโทษเป็นนิจ
ก็ไม่ทำให้บุคคลนั้นยินดีได้เลย.

สพฺพํ ปจฺวี โปสฺสส ปริสลสฺส
อกตญฺญสฺส นิจฺจํ วิวรทสฺสิโน ทชฺชา
ทเทยฺย เนว นํ อภิราธเย นํ
อกตญฺญํ ปฺคคฺลํ โน เอว อภิราธเยย.

(หาก)บุคคลพึงให้ คือพึงมอบให้
ซึ่งแผ่นดินทั้งหมด แก่บุคคล คือบุรุษ
ผู้อกตัญญู ผู้เพ่งโทษเป็นนิจ ก็ไม่ทำให้
บุคคลนั้นยินดีได้เลย คือไม่ยังบุคคล
ผู้อกตัญญุนั้นให้ยินดีได้เลย.

^๑ ธิ. ข. ๑/๑๓๘.

พระบรมราชาภิเษก ๒๖-๖๕

(พระโพธิสัตว์ถามว่า)

สพฺโพ ชโน หีสิโต ปิงฺคเลน
ตสฺมึ มเต ปจฺจยํ เวทยนฺติ
ปิโย นุ เต อาสิ อกณฺหเนตฺโต
กสฺมา ตฺวํ โรทสิ ทฺวารปาล.^๑

สพฺโพ ชโน สกโล ชโน อนุโต
ชโน พหิ ชโน ปิงฺคเลน ปิงฺคฺลรณฺญา
หีสิโต ปีพิโต โหติ, ตสฺมึ ปิงฺคฺลรณฺญเ
มเต ปจฺจยํ ปีตี เวทยนฺติ ลภณฺติ, ปิโย
नु เต อกณฺหเนตฺโต อาสิ อโหสิ
ทฺวารปาล ตฺวํ โรทสิ กสฺมา เกน
การณฺน.

น เม ปิโย อาสิ อกณฺหเนตฺโต
ภายามิ ปจฺจกมฺนาย ตสฺส
อิโต คโต หีเสยฺย มจฺจุราชิ
โส หีสิโต อาเนยฺย นํ ปฺน อธิ.^๒

ชนทั้งสิ้น อันพระเจ้าปิงคละเบียด-
เบียนแล้ว เมื่อทำวเธอสวรรคตแล้ว
ชนทั้งหลาย ย่อมเสวยปัจจัย(ปิตี)
พระเจ้าปิงคละมีพระเนตรไม่ดำ ได้
เป็นที่รักของเจ้าหรือ แะเนนายประตุ
เหตุไร เจ้าจึงร้องให้.

ชนทั้งปวง คือชนทั้งสิ้น ได้แก่
ทั้งภายใน ทั้งภายนอก อันพระเจ้า
ปิงคละ คืออันพระราชาพระนามว่า
ปิงคละ เบียดเบียนแล้ว คือบีบคั้นแล้ว,
ครั้นเมื่อพระเจ้าปิงคละนั้น สวรรคตแล้ว
ชนทั้งหลายย่อมเสวย คือยอมได้ปัจจัย
คือปิตี, พระเจ้าปิงคละมีพระเนตรไม่ดำ
ได้เป็นที่รักของเจ้า เป็นแล้ว คือได้เป็น
แล้วหรือ ดูกรนายประตุ เจ้าร้องให้
เพราะเหตุไร คือเพราะเหตุอะไร.

(นายประตุกล่าวตอบว่า)

พระราชา(ปิงคละ)มีพระเนตรไม่ดำ
หาได้เป็นที่รัก ของข้าพระองค์ไม่
ข้าพระองค์ก็กลัวแต่การเสด็จกลับมา
ของพระราชา นั้น(ด้วยว่า)พระราชา

^๑ ธิ. ย. ๑/๑๓๙.

^๒ ธิ. ย. ๑/๑๓๙.

พระองค์นั้น เสด็จไปจากที่นี่แล้ว
ฟังเบียดเบียนมัจจุราช มัจจุราชนั้น
ถูกเบียดเบียนแล้ว ฟังนำพระองค์
กลับมาในที่นี้อีก.

ปิงคลราชา ออกนุหนนต์โต เม
มยหิ ปิโย น อาสี นาโหสิ โส
ปิงคลราชา อิตโต มนุสฺสโลกโต คโต
ปรโลกิ มัจจุราชิ ยมราชานิ หิเสยฺย โส
ยมราชา หิสิโต ปิพิโต ปิงคลรณฺโณ
ติ ปิงคลราชานิ ปุน อิท อิมสฺมิ
พาราณสีนคเร อาเนยฺย อหิ ตสฺส
ปิงคลสฺส รณฺโณ ปจฺจาคมนาย
ปฏฺิอาคมนโต ภายามิ.

พระราชาทรงพระนามว่าปิงคละ
มีพระเนตรไม่ดำ ไม่ได้เป็นที่รัก คือหา
เป็นที่รักของข้าพระองค์ คือของข้าพระ-
พุทธเจ้าไม่ พระราชาพระนามว่าปิงคละ
นั้น เสด็จไปจากที่นี่ คือจากมนุษยโลกนี้
สู่ปรโลก ฟังเบียดเบียนพระยามัจจุราช
คือพระยายมราช พระยายมราชนั้นถูก
พระราชปิงคละเบียดเบียนแล้ว คือ
บีบคั้นแล้ว ฟังนำพระราชปิงคละนั้น
กลับมาในที่นี้ คือในกรุงพาราณสีนี้อีก
ข้าพระองค์ ย่อมกลัวแต่การเสด็จ
กลับมา คือต่อการเสด็จกลับของ
พระราชปิงคละพระองค์นั้น.

(พระศาสดาตรัสคาถานี้ว่า)

อิธ ตปฺปติ เปจฺจ ตปฺปติ
ปาปการี อุกฺกตฺถ ตปฺปติ
ปาปํ เม กตฺนฺติ ตปฺปติ
ภิกฺขุโย ตปฺปติ ทฺถคฺคฺติ คโต.

ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเดือดร้อน
ในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อน
เขาย่อมเดือดร้อน ในโลกทั้ง ๒
เขาย่อมเดือดร้อนว่า กรรมชั่วเรา
ทำแล้ว ไปสู่ทุกติย่อมเดือดร้อน
ยิ่งขึ้น.

ภิกขเว โย ปุคฺคโล อธิ ตปฺปติ
 กมฺมตปฺปนฺน เปจฺจ อตฺตํ ตปฺปติ
 ปาปการี นานปฺปการสฺส ปาปสฺส การี
 ปุคฺคโล อุกฺกตฺถ วิปากตปฺปนฺน
 ปาปกมฺเมน ตปฺปนฺน ตปฺปติ ปาปํ
 เม มยา กตฺตติ ตปฺปติ อตฺตํ
 ตปฺปติ โส ปุคฺคโล ปาปํ เม กตฺตติ
 ตปฺปติ ภิกฺขเว ทฺถคฺคิตฺติ คโต ตปฺปติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดคือ
 บุคคลผู้มีปกติทำบาป คือผู้ทำซึ่งบาป
 มีประการต่าง ๆ ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้
 ด้วยความเดือดร้อนเพราะกรรม ละไปแล้ว
 ก็ย่อมทำตนให้เดือดร้อน เขาย่อม
 เดือดร้อน ด้วยความเดือดร้อนเพราะ
 วิบาก คือด้วยความเดือดร้อน เพราะ
 กรรมอันเลวในโลกทั้งสอง ย่อมเดือดร้อน
 ว่า กรรมชั่วอันเรา คืออันข้าพเจ้าทำแล้ว
 ชื่อว่าย่อมทำตนให้เดือดร้อน บุคคลนั้น
 ย่อมเดือดร้อนว่า กรรมชั่วอันเราทำแล้ว
 ไปสู่ทุกติย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น.

๑๓. สุมนาเทวีวตฺถุ (๑๓)

อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ
 กตฺตปฺปญฺญเณ อุกฺกตฺถ นนฺทติ
 ปุญฺญํ เม กตฺตติ นนฺทติ
 ภิกฺขเว นนฺทติ สฺสคฺคิตฺติ คโต.^๑

๑๓. เรื่องนางสุมนาเทวี (๑๓)

(พระศาสดาตรัสคาถานี้ว่า)

ผู้มีบุญ อันทำไว้แล้ว ย่อม
 เพลิดเพลินในโลกนี้ ละไปแล้ว
 ย่อมเพลิดเพลิน เขาย่อม
 เพลิดเพลินในโลกทั้ง ๒ เขาย่อม
 เพลิดเพลินว่า เราทำบุญไว้แล้ว

^๑ พ. ติ. ๒๕/๑๑/๑๗.

ภิกขเว โย นโร ปมตฺโต ตํ
 พุทฺธวจนํ สหิตํ สหิตํ กรํ พหุํ อเนกํ
 ภาสमानิ กถยमानิ อปี น ตกฺกโร
 เจ โหติ เจ ภวติ โคไปว อิว
 โคปาโล ปเรสํ ชนानํ คาโว คณยํ
 คณยนฺโต คณนฺโต รกฺขนฺโต ภาคฺยวา
 ปญฺจโครสฺส น โหติ, เอวเมว ตํ
 ภิกขเว พุทฺธวจนํ เตปิฏกสงฺฆาตํ
 สามณฺณสฺส ปญฺจโครสฺสงฺฆาตสฺส
 ภาคฺยวา สามณฺณํ น ผลํ โหติ.

อปฺปมฺปิ เจ สหิตํ ภาสमानิ
 ธมฺมสฺส โหติ ธมฺมจาริ
 ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ
 สมฺมปฺปชาโน สุวิมุตฺตจิตฺโต
 อนฺุปาทียมานิ อิทํ วา หุริํ วา
 ส ภาควา สามณฺณสฺส โหติ.^๑

เหล่าอื่น (ย่อมเป็นผู้ไม่มีส่วนแห่ง
 ปัญจโครส ฉะนั้น).

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นรชนใด
 ประมาทแล้ว กล่าวอยู่ คือบอกอยู่
 ซึ่งพระพุทธพจน์นั้น อันมีประโยชน์
 เกื้อกูล คืออันกระทำซึ่งประโยชน์เกื้อกูล
 เป็นอันมาก คือเป็นอเนก หากเป็น
 คือหากแต่เป็นผู้ไม่กระทำตามพระพุทธพจน์
 นั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระพุทธพจน์นั้น
 กล่าวคือพระไตรปิฎก เป็นสามัญผล
 (นรชนนั้น) เป็นผู้ไม่มีส่วนแห่งสามัญผล
 กล่าวคือปัญจโครส เหมือนคนเลี้ยงโค
 คือคนรักษาโค นับอยู่ คือค่านวนอยู่
 ได้แก่รักษาอยู่ ซึ่งโคทั้งหลาย ของชน
 ทั้งหมดเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มี
 ส่วนแห่งปัญจโครส ฉะนั้น.

หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธพจน์
 อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแม้หน่อย(แต่)
 เป็นผู้มียกติประพฤติธรรมสมควร
 แก่ธรรมไซ้ เขาละราคะ โทสะ
 และโมหะ แล้วรู้ชอบ มีจิตหลุดพ้นดี
 แล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้

^๑ พ. ๕. ๒๕/๑๑/๑๗.

๒. อปฺปมาทวคฺค

๑. สามาวตีวตฺถุ (๑๕)

โย ทณฺเฑน อทณฺเฑสุ
อปฺปทญฺเจสุ ทุสฺสตี
ทสฺนุนมณฺเฑตรํ จานํ
ชิปปเมว นิคฺจจติ.^๑

โย ปุคฺคโล ทณฺเฑน วจเนน วา
สตุเถน วา อปฺปทญฺเจสุ โทสวิริหิตฺเตสุ
ชเนสุ ทุสฺสตี ทุพฺภิกมฺมํ กโรติ, โส
ปุคฺคโล ทสฺนุนํ อณฺเฑตรํ จานํ
ทุคฺคติสงฺขาตํ ชิปปิ เอว นิคฺจจติ
ปาปฺณาติ.

เวทนํ ผรุสํ ชานี
สรีรฺสฺส ว เมทนํ
ครุกํ วาปี อาพาธํ
จิตฺตฺกฺเขปํ ว ปาปฺเณ
ราชโต วา อฺปฺสคฺคํ
อพฺภกฺขานํ ว ทารุณํ
ปริกฺขยํ ว ญาตีนํ

๒. อัปฺปมาทวรรค

๑. เรื่องพระนางสามาวตี (๑๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุคคลใด ประทุษร้าย ในท่าน
ผู้ไม่ประทุษร้าย หาอาชญามิได้
ด้วยอาชญา บุคคลนั้น ย่อมพลันถึง
ฐานะ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เดียว.

บุคคลใด ย่อมประทุษร้าย คือ
ย่อมกระทำความผิด คือการประทุษร้าย
ในชนทั้งหลายผู้ไม่ประทุษร้าย คือผู้เว้น
จากโทษ ด้วยอาชญา คือด้วยการพูด
(ให้ร้าย) หรือด้วยศาสตรา, บุคคลนั้น
ย่อมเข้าถึง คือย่อมถึงพลันนั้นเทียว ซึ่ง
ฐานะอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ(ฐานะ)
กล่าวคือทุกคติ บรรดาฐานะ ๑๐ อย่าง.

คือพึงถึงเวทนาอันแรงกล้า ความ
เสื่อม ความแตกแห่งสรีระ ความ
เจ็บไข้อย่างหนัก ความฟุ้งซ่าน
แห่งจิต เหตุขัดข้องแต่พระราช
ความกล่าวต่ออย่างทารุณ ความ
เสื่อมรอบแห่งหมู่ญาติ ความ
ย่อยยับแห่งโภคะ อีกประการหนึ่ง

^๑ ฐ. ข. ๒/๑๙.

โศคนัน ๑ ปภังคคุณ
 อถวาสส อคารานี
 อคฺคิ ทหติ ปาวโก
 กายสฺส ฌาตา ทุปฺปญฺโณ
 นีรยํ โส อฺปฺปชฺชติ.^๑

โส ทุพฺภิการิยปฺคฺคโล อฺปฺสคฺคํ
 ราชโต วา ปาปฺเณยฺย อพฺภกฺขานํ
 อฺปฺวาทานํ ชนํ วจนํ ทารุณํ
 ปริกฺขยญฺจ ฌาติคณานํ โศคานญฺจ
 ปภังคคุณํ วจนํ ปาปฺเณยฺย อถวา
 กิมนญฺญํ อสฺส มิตฺตทุพฺภิกโน ปฺคฺคลสฺส
 อคารานี **อคฺคิ** อสนี อคฺคิ ทหติ
 กายสฺส ฌาตา ปญฺจกฺขนฺธสฺส ฌาเทน
 ปาวโก ปกฺติอคฺคิ โส มิตฺตทุพฺภิกมฺมกโร
 ปฺคฺคโล ทุปฺปญฺโณ นิปฺปญฺโณ กายสฺส
 ฌาตา นีรยํ อฺปฺปชฺชติ.

ปฺพเพว สนนฺนิวาเสน
 ปจฺจุปฺปนฺนหิตฺเตน วา

ไฟป่า ย่อมไหม้เรือนของผู้นั้น
 เพราะความแตกแห่งกาย เขาผู้มี
 ปัญญาธรรม ย่อมเข้าถึงนรก.

คือบุคคลผู้กระทำความชั่วนั้น ฟัง
 ถึงเหตุขัดข้องแต่พระราชชา ความกล่าวตู่
 คือคำพูดอันทารุณของเหล่าชนผู้เข้าไปว่าร้าย
 ความเสื่อมรอบแห่งหมู่ญาติ ความ
 ย่อหยับ คือความพินาศแห่งโภคะ
 ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง คือกรรมอะไรอื่น
 ไฟ คือไฟอสนีบาต ย่อมไหม้เรือนของ
 บุคคลผู้ประทุษร้ายมิตรนั้น เพราะความ
 แตกแห่งกาย คือเพราะความแตกแห่ง
 ขันธ ๕ ไฟป่า คือไฟตามปกติ (ย่อม
 ไหม้เรือนของเขา). บุคคลผู้กระทำความ
 คือการประทุษร้ายมิตรนั้น ผู้มีปัญญา
 ธรรม คือผู้มีปัญญาออกแล้ว เพราะ
 ความแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงนรก.

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ความรักนั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุ
 ๒ ประการ อย่างนี้ คือด้วยความ

^๑ ธ. อ. ๒/๑๙.

เอวณุตํ ชายเต เปมํ
อุปปลิวํ ยถาทเก.^๑

อุปปลิวํ ยถา อุปปลิวํ อุทเก
ชายติ, เอวํ เปมํ เตน เหตุนา ชายติ
สนุนิวาเสน เตสํ ทวินันํ ชนानํ
สนุนิวาเสน ปุพฺพเพว ปุเร ว
ปัจจุปปนฺนหิตน วา อิมสฺมึ อตฺตภาเว
อญฺญมญฺญํ ตํ เปมํ เอว ชายติ.

อิจฺจิตํ ปตฺถิตํ ตฺยหํ
ชิปปเมว สมิชฺฌตฺ
สพฺเพ ปุเรนฺตุ สงฺกปฺปา
จฺนฺโท ปณฺณรโส ยถา.^๒

ยํ วตฺถุ อิจฺจิตํ ตยา ปตฺถิตํ
ตยา, ตํ สพฺพํ วตฺถุ ตฺยหํ สมิชฺฌตฺ

อยู่ร่วมกันในกาลก่อน ๑ ด้วยการ
เกื้อกูลกันในกาลปัจจุบัน ๑ เหมือน
ดอกอุบล (อาศัยเปลือกตมและน้ำ)
ย่อมเกิดในน้ำ ฉะนั้น.

ความรักย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุ (๒
ประการ) นั่นคือ ด้วยความอยู่ร่วมกัน
คือด้วยความอยู่ร่วมกันของชนทั้งหลาย
๒ คนเหล่านั้น ในกาลก่อนนั้นเทียว
คือในก่อนเทียว หรือว่าความรักกัน
และกันนั้นนั้นแหละ ย่อมเกิดในอัตภาพนี้
ด้วยการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เหมือน
ดอกอุบล คือเหมือนดอกบัว (อาศัย)
เปลือกตมและน้ำ ย่อมเกิดในน้ำ ฉะนั้น.

(พระปัจเจกพุทธเจ้ากระทำอนุโมทนาว่า)

สิ่งที่ต้องการแล้ว ปรรอณาแล้ว
จงปล้นสำเร็จแก่ท่าน ขอความดำริ
ทั้งปวงจงเต็ม ดังพระจันทร์ซึ่งมีใน
ดิถีที่ ๑๕ (ดังพระจันทร์เต็มดวง)
ฉะนั้น.

วัตถุใดที่ท่านต้องการแล้ว ที่ท่าน
ปรรอณาแล้ว, วัตถุนั้นทั้งหมดจงสำเร็จ

^๑ ฎ. อ. ๒/๒๑.

^๒ ฎ. อ. ๒/๓๗.

ชิปปี วา ปาปุนาตุ. สพเพ สงกปุปา
ตว ปุเรนตุ อธิฏจนมตถกัม ปาปุนนตุ
ยถา จนุโท อตตโน ปกาย .อากาเส
โสภติ, เอวํ ตถา เอวมสฺส กุสลสฺส
อานุกาเวน อิมสฺมี โลกเ โสภติ.

แก่ท่าน หรือว่าจงถึง(แก่ท่าน)พลัน. ขอ
ความดำริทั้งหลายทั้งปวงจงเต็ม คือ
จงถึงแก่ท่านตามที่อธิษฐานไว้ เปรียบ
เหมือนพระจันทร์ย่อมงามในอากาศ ด้วย
แสงสว่างของตน ฉันทใด บุคคล(ผู้มีความ
ดำริเต็มแล้ว) ย่อมงดงามในโลกนี้ ด้วย
อานุภาพแห่งกุศลนั้น ฉันทนั้น คือเหมือน
อย่างนั้นนั่นเทียว.

(พระปัจเจกพุทธเจ้ากระทำอนุโมทนาว่า)

อิจฺจิตํ ปตฺถิตํ ตฺยหํ
ชิปฺปเมว สมิชฺชตฺต
สพเพ ปุเรนตุ สงกปุปา
มณิ ไชติรโส ยถา.^๑

สิ่งที่ต้องการแล้ว ปรารถนาแล้ว
จงพลันสำเร็จแก่ท่าน ขอความดำริ
ทั้งปวงจงเต็มดังแก้วมณีชื่อว่าไชติรส.

ยถา มณิ ไชติรโส สพพกามทํ
มณิรตนํ อิมสฺมี อตตภาเว สมนุตตา
โยชนปฺปมาณํ ปเทสํ โอภาเสติ, เอวํ
ตปภาวํ ตสฺส ปุคฺคสฺส กมฺมสฺส.

แก้วมณีไชติรส คือแก้วมณีที่ให้
ความใคร่ทั้งหมด ย่อมยังประเทศ
ประมาณ ๑ โยชน์ ให้สว่างไสวโดยรอบ
ในอัฐภาพนี้ ฉันทใด, สิ่งที่ต้องการแล้ว
ปรารถนาแล้ว จงสำเร็จแก่การกระทำ
ของบุคคลนั้น ผู้เจริญตบะ ฉันทนั้น.

(นางพราหมณี กล่าวคาถานี้ว่า)

รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฏิกํ ปทํ ภเว
ทฺฐุจฺจสฺส โหติ สหฺसानุปีพิตํ

จริงอยู่ คนเจ้าระคะ ฟิงมีรอยเท้า
กระหย่ง (เว้ากลาง) คนเจ้าโทษะ

^๑ ธิ. อ. ๒/๓๗.